

ปหลัดนั่งสาร ได้พิจารณาเนื้อความแห่งอาชญา แลขุนศรีราชบุตรนั้นได้พิจารณาเนื้อความมรรฎก แลสารแห่งกลางขุนราชสุภาไช แลแห่งกระเสมขุนสุภาเทพขุนสุภาภร ได้พิจารณาเนื้อความจำเลยเป็นสมนอก แลกรรมแพพญานั้นขุนพรหมเกวได้พิจารณากระทำอาคมวิธยาคุณไศรยแก่กันเป็นฉบบจักกळे แลกรรมฆารภกรในขุนวิสุทธิโกษาได้พิจารณานายรวางกำนันพันที่เชิงเรือนสมภักษรชนอนตลาดซึ่งที่วิวาทแก่กัน แลกรรมฆารภกรนอกขุนศรีษาคอรได้พิจารณาเสนากำนันเบาะแลเบียดบังชนอนตลาดคู่สังแล กรรมธรรมการได้พิจารณาเนื้อความพระสงฆ์สามเณรทำผิดด้วยกิจพระวินัย แลพระคลังมหาสมบัติได้พิจารณาเนื้อความพระราชทรัพย์ในท้องพระคลังหลวง แลมีผู้เอาไปจำรายเสียแลมีผู้เบียดบังไว้เป็นอนาประโยชน์ แลกรรมสัสดีได้พิจารณาหมู่ไพร่หลวงสมสังักัดพรรคแลทาสเลวไทแลบันลุกหมู่แก่กัน...”^{๔๗}

พระราชกำหนดฉบับนี้ให้ไว้เมื่อจุลศักราช ๑๑๑๖ หรือ พ.ศ. ๒๒๙๗ ส่วนพระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๕๐ ให้ไว้เมื่อจุลศักราช ๑๑๐๒ หรือ พ.ศ. ๒๒๘๓ รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทั้งสองฉบับ สาเหตุในการออกพระราชกำหนดทั้งสองฉบับก็คล้ายคลึงกัน คือ ขุนนางผู้มีหน้าที่ไม่ปฏิบัติตามพระธรรมนูญที่ให้รับฟ้อง และพิจารณาเนื้อความตามกระทรวงทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ทรงกำชับให้ทำตามธรรมเนียม พิจารณาเนื้อความตามกระทรวงและอธิบายถึงอำนาจศาลและตัวขุนศาลต่างๆ ไว้ เมื่อเปรียบเทียบความกันกับพระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๕๐ แล้วจะเห็นได้ว่าประเภทศาล จำนวนศาล และตัวขุนศาล (ตามพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน และพระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง) เนื้อความลงกันได้สนิท แต่อาจเรียกผิดแผกกันไปบ้างเท่านั้น ดังปรากฏในฉบับที่ ๕๐ ^{๔๘} บางตอน ความว่า

“...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าข้าทูลของทูลีพระบาทอนาประชาราษฎร์จะมีคดีสิ่งใดๆ ถ้าฝ่ายทหารก็ให้ฟ้องแก่สมุหะกะลาโหม ถ้าฝ่ายพลเรือนก็ให้ฟ้อง

^{๔๗} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๒๑๙ - ๒๒๑.

^{๔๘} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๒๗๙ - ๒๘๑.

แก่สมุหนายก ตามพระทำนองตั้งไว้แต่ก่อนจนทุกประการ...

อนึ่งมีพระทำนองไว้สำหรับขุนโรงขุนสาร ทำเนียบให้พิจารณาเนื้อความตามกระทรวง เอาพิโนจ่ายราชการสำหรับแผ่นดินสืบมาแต่ก่อนนั้น แลกรรมมหาดไทมีปลัดนั่งสารสามคน^{๔๙} ขุนบุรินทร์นั่งสารหลวงได้พิจารณาเนื้อความอุธร ขุนเทพอาษาได้พิจารณาความอาชวาระลาการ ขุนอาษาจกนั่งสารสำรวจได้พิจารณาแปลกการมลายมือ คนที่ข้อหมอล ความ มิได้เป็นญาติว่าเป็นญาติ เข้ากฎหมายร้องฟ้องความแก่ความต่าง ราษฎร กรมกระลาโหมนั้นขุนประสาธพรราชปลัดนั่งสาร^{๕๐} ได้พิจารณาเนื้อความอาชวานอก ซึ่งมีได้เป็นสมกับนักการเมือง ทำข่มเหงผู้มีชื่อ ใน กรมพระนครบาลนั้นขุนจำเมืองราชปลัด^{๕๑} ได้พิจารณาเนื้อความโจรผู้ร้ายปล้นสดมเป็นโทษมะหันตโทษ กรมวังนั้นปลัดนั่งสารสามคน^{๕๒} ขุนอินอาษาได้พิจารณาเนื้อความอาชว ขุนพรมสุภาได้พิจารณาเนื้อความฉก ลักฟันแทงกันไม่ถึงตาย จำเลยเป็นสมใน ขุนเทพสุภาได้พิจารณาเนื้อความ ถ้าจำเลยเป็นสมในขุนสารสามสารนี้พิจารณา กรมพระคลังราชการ ขุนพินิจไจราชปลัดนั่งสาร^{๕๓} ได้พิจารณาเนื้อความฝรั่งอังกฤษวิลันดาจีน ญวนญี่ปุ่นแขกประเทศมะลายู กรมนาขุนโกษาธากอราชปลัดนั่งสาร^{๕๔} ได้พิจารณาเนื้อความแพ่งอาชวานา ขุนศรีราชบุตร^{๕๕} ได้พิจารณาเนื้อ ความมรฎก แลสารแพ่งกลางขุนราชสุภา^{๕๖} สารแพ่งกระเสมขุนสุภา

^{๔๙} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๑๘๒ - ๑๘๓.

^{๕๐} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๒๓๐.

^{๕๑} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๑๘๖.

^{๕๒} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๑๙๔.

^{๕๓} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๑๘๙.

^{๕๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๑๘๘.

^{๕๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๑๙๔.

^{๕๖} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๒๑๘.

เทพขุนสาร^{๕๗} สองสารนี้ ได้พิจารณาเนื้อความแฟ่งจำเลยเป็นสมนอก แล
กรมแพทยานัน ขุนพรหมเกวี่^{๕๘} ได้พิจารณาเนื้อความกระทำคุณไสแก่
กันเป็นอะมบจะกละ แลกรมสาระภากรใน ขุนวิสุทธิโกษา^{๕๙} ได้พิจารณา
นายระวางกำนันพันที่เชิงเรือนสมภักษรชนอนตลาดซึ่งวิวาทแก่กัน กรม
สาระภากรนอกขุนศรีสาคร^{๖๐} ได้พิจารณาเสนากำนันเบาะแสแล
เบียนดบังอากรชนอนตลาดคู่สัจแสกรมธรรมการ^{๖๑} ได้พิจารณาเนื้อ
ความพระสงฆเถรเถรณะชาวรูปชีทำผิดด้วยพระวินย แลกรมพระ
คลังมหาสมบัติ^{๖๒} ได้พิจารณาพระราชทรัพย์ในพระคลังหลวง มีผู้เอาไป
จำรายเสียแลมีผู้เบียดบังไว้เป็นอนาประโยชน์ กรมพระสุรัสวดี^{๖๓} ได้
พิจารณาหมู่ไพร่หลวงสังกัดพันเลวทาสเลวไทแลบันลุกหมู่แก่กัน..."^{๖๔}

ประเภทศาลดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นศาลสำหรับคดีความที่เกิดในกรุง แต่สำหรับ
ศาลหัวเมือง หากเป็นการกล่าวหาอุทธรณ์ผู้พิพากษาดูลาการในเรื่องต่างๆ ที่
กระทำไปโดยมิชอบในการพิจารณา และตัดสินคดีตามพระธรรมนูญบทที่ ๑

^{๕๗} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๑. ๒๑๘.

^{๕๘} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๑. ๒๑๕. (ขุนพรหมเกวี่เป็นปลัดนั่งศาลกรมแพทยานา
ยังมีขุนศรีเกวี่ เป็นปลัดนั่งศาลแพทยหลังด้วย)

^{๕๙} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๑. ๒๐๒ (ขุนวิสุทธิโกษาเป็นปลัดทูลฉลอง มีขุนมหาวิสุทธิ
เป็นปลัดนั่งศาล)

^{๖๐} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๑. ๒๐๓ (ขุนศรีสาครเป็นปลัดทูลฉลอง มีขุนศรีสุพรรณ
ราชเป็นปลัดนั่งศาล)

^{๖๑} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๑. ๑๙๗ (ขุนศรีปานนทเป็นปลัดนั่งศาล)

^{๖๒} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๑. ๒๑๙. (หลวงพิพิทสมบัติเป็นปลัดนั่งศาล ยังมีศาล
กรมธรรมการอีกแห่งหนึ่ง มีขุนมหาสิทธิโวหาร เป็นปลัดนั่งศาล. ดูหน้า ๒๒๔).

^{๖๓} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๑. ๒๐๓-๒๐๔. (ศาลพระสุรัสวดีกลางมีปลัดนั่งศาล ๒
คน คือ ขุนวิสุทธิเสนี และขุนศรีกระดานพล ศาลพระสุรัสวดีซ้าย มีขุนพรหมราชประยา เป็นปลัดนั่ง
ศาล ส่วนศาลพระสุรัสวดีขวา มีขุนอินวิเชียร เป็นปลัดนั่งศาล).

^{๖๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๓. ๒๗๙ - ๒๘๑.

เป็นอำนาจของศาลหน้าโรงผู้รักษาเมือง^{๖๕}พิจารณา ส่วนคดีที่ขึ้นศาลอาชญา
ราชฎรหากเกิดที่หัวเมืองก็เป็นอำนาจของศาลอาชญาราชฎรหัวเมือง ซึ่งขุน
ปลัดรองปลัดเป็นผู้พิจารณาตามพระธรรมนูญ บทที่ ๒ และจะเห็นการกำหนด
อำนาจศาลหัวเมือง^{๖๖} ในประเภทคดีต่างๆ ตามพระธรรมนูญ บทที่ ๓-๘, ๑๐-๑๔

^{๖๕} ดู ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖ เล่ม ๑. ๑๓๒. ศาลใหญ่ในหัวเมือง คือ ศาลหน้าโรง
ผู้รักษาเมือง (ศาลเจ้าเมือง) รองลงมาเป็นศาลของกรมการเมืองในหน้าที่ต่างๆ อย่างไรก็ดี ศาล
เจ้าเมืองไม่มีอำนาจไปก้าวก่ายคดีที่อยู่ในอำนาจของศาลกรมการเมืองต่างๆ. ดู, กฎ ๓๖ ข้อ ข้อ
ที่ ๒๔, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖ เล่ม ๓. ๗๒ ความว่า "อนึ่งมีกฎให้ไว้ว่า มีผู้ร้องฟ้องใน
กรมใดๆ แลให้เจ้ากรมปลัดกรมส่งฟ้องไปโรงงาน ผู้ได้ความให้พิจารณาตามตระหวง อย่า
ให้เจ้าพญาแลพญาพระหลวงขุนหมื่นเอาความว่าเป็นความหน้าโรง..." หากเป็นคดีที่เป็นโทษ
หลวง ศาลหัวเมืองไม่มีอำนาจพิจารณา ต้องส่งเข้ามาให้ในกรุงพิจารณา. และ, พระราชกำหนด
เก่า ฉบับที่ ๔๕, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖ เล่ม ๓. ๒๕๔. "...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าพระ
หลวงเมืองขุนหมื่นราชฎรซึ่งอยู่ณแขวงจังหวัดหัวเมืองทั้งปวงจะร้องฟ้องอาชฎรแก่กันก็ดี
แลเนื่องความนั้นเกิดเมืองใดให้ผู้รักษาเมืองผู้รั้งแลปลัดกรมยุกระบัตกรมการทั้งหลายพิจารณา
ให้สำเร็จแต่ณเมืองนั้นให้แล้ว อย่าให้ช้า... อนึ่งถ้าแลพระหลวงเมืองขุนหมื่นแลราชฎรทั้งปวง
หาความแก่กัน แลความนั้นเป็นโทษหลวงใช้ อย่าให้เจ้าเมืองผู้รั้งกรมการเอาความนั้นว่า ให้ส่ง
เข้าไปยังกรุงเทพพระมหานครจะได้พิจารณา..."

^{๖๖} ตำแหน่งเจ้าเมือง และกรมการเมือง ตามเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เมืองจัตวา เช่น

เมืองเอก มี เจ้าเมือง ปลัดเมือง กรมการเมืองประกอบด้วย พล, มหาดไทย, สัสดี, เมือง,
วัง, คลัง, นา

เมืองโท มี ผู้รักษาเมือง ปลัดเมือง กรมการเมืองประกอบด้วย ยุกระบัต, มหาดไทย,
สัสดี, เมือง, วัง, คลัง, นา

เมืองตรี มี ผู้รักษาเมือง กรมการเมืองประกอบด้วย ปลัดเมือง, ยุกระบัต, จำเมือง, แพ่ง,
สัพมาตรา, รองปลัดเมือง, รองจำเมือง, รองแพ่ง และรองสัพมาตรา บางกรณียังไม่ตั้งเป็นผู้
รักษาเมืองแต่ตั้งเป็นผู้รั้งเมือง คำตราตั้งกลดไปตามส่วน. ดู, พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๓๓
ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖ เล่ม ๓. ๒๒๖ - ๒๓๑.

จะเห็นหลักเกณฑ์การตั้งกรมการเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี และเมืองจัตวา เช่น
ตำแหน่งทูลราชของเมืองขึ้นมหาดไทย ให้จางวางมหาดไทยตั้ง ตำแหน่งทูลราชของเมืองขึ้น
กลาโหม ให้จางวางกลาโหมตั้ง ตำแหน่งทูลราชของเมืองขึ้นกรมท่า ให้จางวางกรมท่าตั้ง หรือ
ตำแหน่งยุกระบัต, วัง, สัพมาตรา, รองสัพมาตรา หรือ นายพ้อมรง ให้เจ้าพนักงานกรมวังตั้ง

ซึ่งกำหนดคู่กันไว้กับอำนาจศาลในกรุงสำหรับคดีประเภทเดียวกัน

ดังนั้น ในภาพรวมจะปรากฏศาลใหญ่หลายศาลและศาลย่อยลงมาซึ่งสังกัดศาลใหญ่อีกหลายศาล ดังปรากฏตามแผนภูมิ หน้า ๒๕-๒๖

๓. บุคคลที่ทำหน้าที่พิจารณาและตัดสินคดี

บุคคลที่ทำหน้าที่พิจารณาและตัดสินคดีจะประกอบด้วย

๓.๑ ตุลาการ (ตระลาการ) ของกระทรวงความ (ศาล) ที่รับผิดชอบพิจารณาทำหน้าที่สอบสวนรวบรวมพยานหลักฐานและข้อเท็จจริงทั้งหมด (ข้อเท็จจริง) แล้วส่งสำนวนไปให้ผู้พิพากษา

๓.๒ ผู้พิพากษาทำการชี้ข้อกฎหมายส่งให้ลูกขุน^{๖๗}

๓.๓ ลูกขุนทำการชี้ขาดว่า ฝ่ายใดชนะคดี และฝ่ายใดแพ้คดี เพราะเหตุใด ตุลาการนำคำชี้ขาดของลูกขุนส่งให้ผู้ปรับวาทะตามกฎหมาย แล้วส่งให้ตุลาการบังคับศาลตามกฎหมายตราสามดวงไม่มีศาลสูง เช่น ศาลอุทธรณ์ฎีกาในปัจจุบัน คู่ความที่ไม่พอใจการพิจารณาและคำตัดสินของศาลตามกระทรวงความต่างๆ จะเป็นกรณีพิพาทกับผู้พิพากษาศาลการ และต้องดำเนินการไปตามบทบัญญัติแห่งพระอัยการอุทธรณ์ต่อไป

แพ่ง, รองแพ่ง, สุภา, รองสุภา ให้เจ้าพนักงานกรมแพ่งกลาง กรมแพ่งเกษมตั้ง เป็นต้น ดู, พระราชกำหนดใหม่ ฉบับที่ ๔๔, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖ เล่ม ๓, ๔๕๔-๔๕๘.

ศาลหัวเมืองจึงน่าจะมีลำดับลดหลั่นกัน ศาลหัวเมืองใหญ่ คือ ศาลหน้าโรงผู้รักษาเมือง (ศาลเจ้าเมือง) รองลงมาคงเป็นศาลกรมการเมืองผู้ใหญ่ ถัดมาเป็นศาลกรมการเมืองผู้น้อย ตามแต่ประเภทคดี

^{๖๗} ลูกขุนในความหมายดั้งเดิม หมายถึงข้าราชการ (อำมาตย์มนตรี) ทั่วไป แต่ลูกขุน ณ ศาลหลวง หมายถึงผู้พิพากษาและผู้ปรับ เมื่อปฏิบัติหน้าที่จะเป็น อิสระแยกจากกันและอาจกล่าวได้ว่าตามความหมายอย่างกว้างทั้งผู้พิพากษาและผู้ปรับต่างเป็นลูกขุน ดู, พระราชบัญญัติ ฉบับที่ ๔, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖ เล่ม ๓, หน้า ๘๘-๘๙. ในบางกรณีหากมีประเด็นสำคัญต้องวินิจฉัย พระมหากษัตริย์จะเรียกทั้งลูกขุน ณ ศาลา และลูกขุน ณ ศาลหลวง ร่วมปรึกษากัน ดู, พระราชบัญญัติ ฉบับที่ ๒, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖ เล่ม ๓, ๘๐-๘๒.

ตามพระอัยการลักษณะตุลาการ แบ่งลักษณะตุลาการเป็น ๖ จำพวก มี
ตุลาการจำพวกหนึ่งมีลักษณะพิเศษ เรียกว่า "กระลาการอันคู่ความยอมให้บังคับ
เอง" เมื่อทำการตัดสินชี้ขาดแล้ว แม้ว่าคู่ความไม่พอใจก็ไม่อาจนำคดีมาอุทธรณ์ให้
บังคับใหม่ได้ ตุลาการจำพวกนี้ คือ "อนุญาตตุลาการ" นั้นเอง^{๖๘}

๔. ประเภทคู่ความ

"คู่ความ" ในพระอัยการลักษณะรับฟ้อง ระบุไว้ว่า นอกจากตัวโจทก์จำเลยที่
มีข้อพิพาทต่อกันแล้ว ยังการกำหนดให้ผู้อื่นที่มีความสัมพันธ์ทางสายโลหิตเป็น
เครือญาติใกล้ชิด หรือมีความสัมพันธ์อันสามารถเรียกว่าต่างหรือแก่ต่างคดีแทนกันได้
และผู้มีบรรดาศักดิ์นา ๔๐๐ ขึ้นไปจะฟ้องคดี หรือแก้ต่างคดีโดยตรงต่อศาลไม่ได้
ต้องให้ทนาย (คนละความหมายกับทนายความในสมัยปัจจุบัน) ทำการว่าต่างแก้
ต่างแทนตนเท่านั้น

คดีที่มีลักษณะพิเศษบางประการ

คดีที่มีลักษณะพิเศษบางประการที่ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ปกติ ได้แก่

๑) กรณีพิพาทระหว่างชาวกรุงหรือชาวต่างประเทศฝ่ายหนึ่งกับชาวต่าง
ประเทศด้วยกันไม่ว่าจะเป็นฝรั่ง อังกฤษ ฮอลันดา แวกชวา แวกมลายู แวก
มกเกสัน ญวน จีน ที่เข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภาร หากเหตุฟ้องในกรุง ให้ขุนพิณิจไ
ราชปลัด กรมพระคลัง เป็นผู้พิจารณาคดี หากเป็นเหตุฟ้องในหัวเมืองให้
ยกกระบัตรเป็นผู้พิจารณา^{๖๙} ทั้งยังกำหนดด้วยว่าชาวต่างประเทศที่เข้ามามี
คดีความในเมืองใดก็ให้ใช้กฎหมายของเมืองนั้น

^{๖๘} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๓๔๐.

^{๖๙} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๑๓๕. และในช่วงที่ชาติตะวันตกแผ่อิทธิพลเข้ามา มี
ศาลจัดตั้งใหม่ (ศาลนอกกฎหมายตราสามดวง) เนื่องมาจากการทำสัญญาทางพระราชไมตรี
กับนานาประเทศ คือ ศาลรับสั่ง ว่าความโจทก์เป็นคนต่างประเทศ จะไม่ว่าความแพ่ง ความ
อาญา หรือความนครบาล ศาลนี้ลูกขุนไม่ได้สั่งฟ้อง ไม่ได้ตัดสินชี้ขาด เป็นศาลเดียวที่มีได้เกี่ยวข้องกับ
กับ ลูกขุน ณ ศาลหลวง เลย.

๒) กรณีขุนนางหรือราษฎรได้รับความเดือดร้อนทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย มีขั้นตอนกำหนดให้ผ่านการกลั่นกรองโดยมูลนาย สมุหนายก หรือสมุหกลาโหม ตามลำดับก่อน เรื่องที่ทำฎีกาทูลเกล้าฯ ต้องเป็นเรื่องสำคัญ หากเป็นคดีธรรมดา ห้ามมิให้รับฎีกานั้นทูลเกล้าฯ ถวาย แต่ให้ส่งไปพิจารณาตามกระทรวงความที่คดีอยู่ในอำนาจ ดังปรากฏในพระราชกำหนดเกล้าฯ ฉบับที่ ๑๕ ออกเมื่อ จุลศักราช ๙๖๑ น่าจะตรงกับ พ.ศ. ๒๑๔๒ รัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (อาจจะคลาดเคลื่อน ๑ หรือ ๒ ปี เนื่องจากการลบศักราชในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) ความบางตอนว่า

"จุลศักราช ๙๖๑ ปีกุญเอกศก...พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรุธิศบรมนาถ...ตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ให้แต่งพระทำนุไว้สืบไปเมื่อหน้า

ถ้าแลพระหลวงหัวเมืองแลเจ้าราชนิกุล...แลราษฎรทั้งปวงมีความแค้นเคืองเดือดร้อนด้วยประการใดๆ แลจะทำฎีกาให้มุนนายอนาปะชาบาลทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย แลให้นายนำเอาใบฎีกานั้นไปเจรจาด้วยสมุหนายก สมุหกลาโหมพิจารณาดูใบฎีกานั้น แลเนื้อความในฎีกาซึ่งจุลเกล้าฯ ถวายนั้น ผู้คิดมิชอบแลจกระทำร้ายแก่แผ่นดินให้จุลาจลกัฏฐี...แลเนื่องไปครองเมืองแลรั้งเมืองแลทำข่มเหงกันไขว่ราษฎรไพร่เมือง...อันถึงขุนพิพากษารรตติแลมีเตมใจในความพิพากษาก็ดี...แลมีเนื้อความซึ่งกล่าวมานี้มีใบฎีกานั้น จึงเอาใบฎีกานั้นทูลเกล้าฯ ถวายให้ทราบล่องทูลีพระบาท ถ้าในใบฎีกานั้นมีเนื้อความแต่เป็นกระทรวงพระสุริยวงศดี แลเนื้อความอุทรกระลาการก็ดี...ความมรดกก็ดี แลความธรรมการก็ดี แลความสละพิบุรก็ดี แลความกรมพระคลังก็ดี แลความแพทยาก็ดี ถ้าเนื้อความทั้งนี้มิใช่ในใบฎีกานั้นใช้ อย่าให้เอาใบฎีกานั้นทูลเกล้าฯ ถวาย แลให้ส่งไปตามกระทรวง...ถ้าผู้ใดมิทำตามพระราชบัญญัตินี้ใช้ ท่านให้ลงโทษผู้นั้นจงหนักโดยโทษนูโทษ ญะเอกศก"^{๙๐}

พระราชกำหนดเกล้าฯ ฉบับนี้มีข้อแปลกกว่าฉบับอื่น คือ นำจุลศักราชที่ประกาศใช้กฎหมายมาไว้หน้าความ ขณะที่ฉบับอื่นๆ จะระบุศักราชไว้ท้ายความ

^{๙๐} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๓. ๑๖๑-๑๖๒.

ความบางตอนในพระราชกำหนดเกล้า ฉบับที่ ๕๐ ออกเมื่อ จุลศักราช ๑๑๐๒ น่าจะตรงกับ พ.ศ. ๒๒๔๓ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ^{๗๑} ทำความถึงศาลรับสั่งในสมัยนั้นว่ามีในหน่วยงานเพียงบางแห่ง แต่สมุหกลาโหม และสมุหนายก ละเลยการปฏิบัติตามพระธรรมนูญ ทำให้ราษฎรขาดที่พึ่ง พระเจ้าแผ่นดินจึงต้องทรงกำชับให้ผู้มีหน้าที่ปฏิบัติตามพระธรรมนูญอย่างเคร่งครัด ความว่า

“...แต่ก่อนนั้นสมุหะกลาโหม สมุหนายกกระทำตามพระทำนอง แลพระราชกำหนดกฎหมายขนบทำเนียมราชการทั้งปวง จึงมิได้พ้นเพื่อน จึงมีกระลาการว่าความรับสั่ง แต่ตำรวจใน กรมวัง ทหารใน สนม แต่เท่านี้ ต่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งจำเพาะให้ผู้ใดพิจารณาจึงจะพิจารณาว่ากล่าวได้ แลกระลาการหาความจะถามมิได้อีก ทุกวันนี้ กระลาการทุกหมู่ทุกกรมทั่วไปทั้งกรุงเทพพระมหานคร แล้วลี้ยังมีอกูลความอีกเล่า เหตุว่าสมุหะกลาโหมสมุหนายกจะวางพระราชกำหนดกฎหมายเสีย...” แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าข้าทูลของทูลีพระบาทอนาประชาราษฎร์จะมีคดีสิ่งใด ถ้าฝ่ายทหารก็ให้ฟ้องแก่สมุหะกลาโหม ถ้าฝ่ายพลเรือนก็ให้ฟ้องแก่สมุหนายก ตามพระทำนองตั้งไว้แต่ก่อนจงทุกประการ...”

ความบางตอนในพระราชกำหนดเกล้า ฉบับที่ ๕๐ กล่าวต่อไปว่า

“...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้าห้ามอย่าให้ข้าหลวงเจ้าต่างกรมรับเอาฟ้องอนาประชาราษฎร์ซึ่งหาแก่นั้นกราบทูลเจ้าต่างกรมสมเด็จพระเจ้าลูกเธอหลานเธอเป็นอันขาดทีเดียว ต่อเมื่อใดมีผู้เอาเนื้อความมาฟ้องว่า มีผู้กระทำความผิดคิดขบเบียดบังพระราชทรัพย์เป็นเนื้อความข้อใหญ่ จึงเอาฟ้องกราบทูลเจ้าต่างกรมแลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอหลานเธอ แลให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอหลานเธอรับเอาฟ้องกราบทูลพระกรุณา แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่ง...”^{๗๒}

^{๗๑} อาจมีความคลาดเคลื่อน ๑ หรือ ๒ ปี เนื่องจากการลบศักราชในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองดังกล่าวมาแล้ว.

^{๗๒} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗. เล่ม ๓. ๒๓๗๔-๒๓๗๕, ๒๔๓.

จึงเห็นได้ว่าคดีที่มีลักษณะเป็นเรื่องสำคัญหรือกระทบกระเทือนส่วนรวม หรือเป็นภัยต่อความมั่นคงของอาณาจักร จึงให้ฟ้องต่างจากพระธรรมนูญได้ เมื่อความทราบถึงพระเนตรพระกรรณ พระเจ้าอยู่หัวจะทรงลงมากำกับดูแล แล้วแต่พระเจ้าอยู่หัวจะทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่ง ความทำนองเดียวกันนี้ปรากฏในพระราชกำหนดเกล้า ฉบับที่ ๓๑^{๗๓} ศาลที่ทำการพิจารณาคดีทำนองนี้คือ "ศาลรับสั่ง" นั่นเอง คือสุดท้ายจะพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ความรับสั่งนี้มีปรากฏในเรื่องค่าธรรมเนียมตามพระราชกำหนดเกล้า ฉบับที่ ๑๖ ออกเมื่อจุลศักราช ๑๑๐๕ น่าจะตรงกับพ.ศ. ๒๑๘๖ ซึ่งเป็นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ค่าธรรมเนียมสำหรับความรับสั่งคิดแตกต่างไปจากคดีสามัญ ความว่า

"...กฎให้แก่ขุนโรงขุนสารทั้งปวง ผู้ได้พิจารณาเนื้อความทุกหมู่ทุกกรมในกรุงนอกกรุงจึ่งทั่ว ด้วยพระวิจิตทราชาศรัณูริยมหัตถ์กราบทูล

พระกรุณาว่าราชฎการหาความแก่กันเป็นเนื้อความอุธร อาญาแพ่ง } นครบาล

แลกระลาการเรียกเอาค่าฤชาแก่โจทก์จำเลย... นั้นล้าเหลือ... มีพระราชโองการ... ให้แต่งพระทำนุไว้สืบไปเมื่อหน้าว่า... ครั้นวางตราแล้วฯ ส่งผู้ต้องอุธรคดีให้แก่นายพ้ามรงฯ เรียกเอาค่าหลดจำถ้า

ความรับสั่งเรียกเอาค่าหลดจำเลย $\frac{2}{2}$ ถ้าความอุธร นครบาล อาญาแพ่ง } ให้เรียกเอาค่าหลดจำเลยแต่ $\frac{1}{2}$ ^{๗๔}

และยังปรากฏในพระราชบัญญัติ ฉบับที่ ๒๑^{๗๕} ประกาศใช้เมื่อจุลศักราช ๑๑๖๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๔๗ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อันมีการชำระกฎหมายตราสามดวง ความว่า

^{๗๓} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ฯ เล่ม ๓. ๒๒๒-๒๒๓.

^{๗๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ฯ เล่ม ๓. ๑๖๔-๑๖๕.

^{๗๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ฯ เล่ม ๓. ๑๐๔.

"...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้ากระลาการสานอุทธพิจารณาว่ากล่าวข้อ
 อรรถเสร็จแล้ว คู่ความเดิมเป็น อาชฏ
 แฝง } แลกระทรวงใดๆ ก็ดี ก็สั่งให้
 นครบาล }
 เจ้ากระทรวงพิจารณาตามตามพระทำนุตามกฎหมายแต่โบราณสืบมา
 ถ้าเป็นความรับสั่ง ฯ ทรง ฯ สั่งให้สานอุทธพิจารณา จึงให้สานอุทธ
 พิจารณาตามรับสั่ง..." ^{๔๖}

๓) คดีพิพาทเกี่ยวกับหนี้การพนันถือว่ามีลักษณะพิเศษ ไม่มีการนำเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมของศาล แต่กำหนดให้ขุนนางที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ตัดสินตามธรรมเนียมป่อนการพนัน ดังปรากฏในพระราชบัญญัติ ฉบับที่ ๑๙ ความว่า

"... แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าวิวาทกันด้วยเงินติดค้างเป็นการป่อน อย่าให้เอา
 ไปว่าโรงสานแลลูกขุนเลย ให้ไปว่าแก่พระศรีวิโรจนาयตรา ให้ตัดสินว่า
 กล่าวตามหย่างทำเนียมลักษณป่อน..." ^{๔๗}

^{๔๖} ดู, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ในการปกครองแผ่นดินฯ, ๒๓-๒๔, ๒๗-๒๙. ทรงอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับความที่มาเป็นความรับสั่งไว้อีก (อาจเป็นศาลในกฎหมายตราสามดวง หรือต้นรัตนโกสินทร์ หรืออาจจะเป็นศาลที่มีในรัชสมัยของพระองค์ก็เป็นได้) ได้แก่ ความนครบาลที่มีผู้ร้ายปล้นสดมภ์ฆ่ากันตาย พระเจ้าแผ่นดินรับเป็นพระราชอุระเพื่อระงับปราบปรามผู้ร้ายให้สงบโดยเร็ว ความนครบาลจึงเจือเป็นความรับสั่งโดยมาก และยังมีศาลรับสั่งความลักข้างม้าโคกระบือ ซึ่งเป็นศาลแยกมาจากกรมพระนครบาลให้กรมพระตำรวจช่วยชำระ ความปราชิก ซึ่งขึ้นศาลกรมธรรมการก็มักเป็นความรับสั่ง เมื่อถึงเวลาตัดสินพระเจ้าแผ่นดินทรงตัดสินเอง ไม่ได้ให้ลูกขุนปรึกษาวางบท และยังมีศาลเกิดใหม่ที่เป็นศาลรับสั่งในชั้นหลัง ซึ่งน่าจะเป็นศาลนอกกฎหมายตราสามดวง เพราะเจ้านายและเชื้อสายในราชตระกูลมีมากขึ้น จึงต้องตั้งอีกกระทรวงหนึ่ง คือ ศาลราชตระกูล เพื่อชำระความในราชตระกูลไม่ว่าเป็นโจทก์เป็นจำเลย ไม่ว่าจะเป็นความประเภทใด ยกเว้นความที่มีผู้ถึงแก่ความตาย, อนึ่ง คำว่า "สานอุทธ" พบว่ามีที่ใช้แห่งเดียวในพระราชบัญญัติฉบับที่ ๒๑ จึงชวนคิดว่ารัชกาลที่ ๑ ทรงเริ่มกำหนดให้ศาลอุทธรณ์เป็นศาลสูงพิจารณาความรับสั่งก็เป็นได้ (ผู้เขียน)

^{๔๗} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ฯ เล่ม ๓. ๑๐๐.

๔) คดีที่พิพาทแต่มีกระบวนการให้ตกลงกัน หรืออาจสันนิษฐานได้ว่าไกล่เกลี่ยประนีประนอมกันได้จึงไม่ต้องประทับฟ้อง กฎหมายเก่าใช้คำว่า “ความเฝ้า, ความแก้” ดังปรากฏในพระราชบัญญัติ ฉบับที่ ๕ ความว่า

“...พระมหาราชครูกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ทุกวันนี้ราษฎรทั้งปวง
 เปนความกันชุกชุมขึ้นจะขอพระราชทานพระ ^{เดช}คุณ } ปกเกล้าฯ จะให้
 ประทับเปนความ ^{เฝ้า} } เสียก่อน ถ้ามีตกลงกันจึงไปทูลขอให้ประทับ
 แยก }
 ให้เจ้ากระทรวงพิจารณาเอา...จึงมีพระราชโองการมานพระบันทูลสู่
 สิงหาคมดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าเปนอย่างไรทำเนียบมูรณมียอยู่
 ให้ทำตามพระมหาราชครูกราบทูลพระกรุณาเถิด”^{๔๘}

คำว่า “ความเฝ้า, ความแก้” หรือ “ความผู้เฝ้า, ความผู้แก้” พบในพระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๓๑ และฉบับที่ ๕๐^{๔๙} ซึ่งเป็นความทำนองเดียวกันว่า มีผู้ทำผิดพระธรรมนูญ นำไปฟ้องกราบทูลเจ้านายฝ่ายหน้าฝ่ายหลัง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอสมเด็จพระเจ้าหลานเธอฯ ก็รับฟ้องไว้โดยไม่ส่งฟ้องไปพิจารณาตามกระทรวงความที่มีอำนาจตามพระธรรมนูญ และข้าหลวงของเจ้านายฝ่ายหน้าฝ่ายหลัง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ นำฟ้องกราบทูลให้มีรับสั่งว่าเป็นความผู้เฝ้าผู้แก้บ้าง ความขาเดียวบ้าง และอื่นๆ ทำให้พระเจ้าแผ่นดินต้องออกกฎหมายมิให้ข้าหลวงของเจ้าต่างกรมเอาฟ้องที่ราษฎรกล่าวหากันกราบทูลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เว้นแต่เป็นเรื่องใหญ่ เช่น เรื่องกระทบกระเทือนส่วนรวม หรือเป็นภัยต่อความมั่นคงของอาณาจักร ก็ให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอรับฟ้องนั้นมากราบทูลพระเจ้าแผ่นดินเพื่อแล้วแต่จะทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นประการใด อันเป็นที่มาของศาลรับสั่งดังกล่าวมาแล้ว

คำว่า “ผู้เฝ้าผู้แก้” มีหลายความหมายที่น่าสนใจ คือ ความหมายที่เป็นผู้ปกครอง หรือผู้ที่คนทั่วไปเคารพนับถือ เช่น ในพระอัยการเบ็ดเสร็จ^{๕๐} มาตรา ๔๑,

^{๔๘} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๘๔.

^{๔๙} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๒๒๑-๒๒๓, ๒๔๒-๒๔๓.

^{๕๐} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๒๑๔, ๒๒๑.

๕๕ และอีกหลายมาตรา "ผู้เฝ้าผู้แก่" จะอยู่ในกลุ่มเดียวกับนายระวางกำนันพันบ้านไปทำหน้าที่ในทางปกครอง เช่น ชี้เขตที่ดิน หรือในพระอัยการลักษณะผิดเมีย^{๕๕} มาตรา ๖๕ ผัวเมียที่วิวาทกันต่างฝ่ายต่างให้หนึ่งสัปดาห์กันต่อหน้าผู้เฝ้าผู้แก่ ก็ให้ฟังเป็นหลักฐานได้ ถือว่าผัวเมียขาดจากความเป็นสามีภริยากัน หรือในพระอัยการลักษณะวิวาทตีต่อกัน^{๕๖} มาตรา ๕ บุคคลในครอบครัววิวาทตีต่อกันให้สมากันเสียตามผู้ใหญ่ผู้น้อย หรือตามมาตรา ๑๐ คนแก่อายุ ๗๐ ขึ้นไป (เฝ้า ๗๐) ไปตีต่อกันผู้อื่นมิให้ปรับไหมมิโทษ แต่ให้นายบ้านนายเมืองช่วยว่ากล่าว และให้ผู้กระทำผิดขอขมาผู้เสียหายตามสมควร

"คดีผู้เฝ้าผู้แก่" น่าจะหมายถึง คดีที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุในสถานะต่างๆ เช่น ในบทบาทเป็นที่เคารพของชาวบ้าน และมีบทบาทในทางปกครอง ว่ากล่าวตัดสินข้อพิพาทได้ หรือในบทบาทเป็นผู้กระทำผิดที่กฎหมายไม่เอาโทษ กล่าวโดยสรุป คือ คดีที่ตกลงกันได้ตามเงื่อนไขที่กฎหมายกำหนดโดยไม่ต้องถึงศาลตามพระธรรมนูญ ตอนต้นความว่า

"...จึงมีพระราชโองการมานพระบันฑูล จำเพาะพระศรีวิสุทธิราชเสนาบดีศรีสาลักษณ์ให้ตราพระราชบัญญัติแก่สารกำนันการทั้งปวง เหตุกระหรงการว่าตั้งแต่ไปเมื่อหน้า ซึ่งผู้ได้วราขการทุกกรมอันหาโรงงานมิได้ ไซ้กระลาการที่จะพิจารณาความบังคับบรรดคดีอนาประชาราษฎรผู้เป็นข้าแผ่นดิน..."^{๕๗}

คำว่า "สารกำนัน" อาจแปลความหมาย คือ ๑) หน่วยงานทั่วไป ๒) อาจหมายถึงศาลชำระความที่ทำโดยกำนัน ซึ่งเป็นผู้ปกครองท้องที่ ความหมายอย่างหลังนี้มีเหตุผลสนับสนุนตามสมควร หากได้พิจารณาถึงร่องรอยที่ปรากฏในพระราชกำหนดเก่า ครึ่งกรุงศรีอยุธยา หลายฉบับเกี่ยวกับลักษณะการปกครองท้องที่ อำนาจศาลต่างๆ และการเรียกค่าธรรมเนียม และค่าปรับเป็นพินัยหลวง จะแสดงลำดับชั้นของศาลเล็กและศาลใหญ่ และขุนนางหรือผู้มีหน้าที่ใช้อำนาจตุลาการ

^{๕๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๓๒-๓๓.

^{๕๖} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๒๗๒-๒๗๔.

^{๕๗} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๑๓๐-๑๓๑.

ในการพิจารณาคดีและทำการปรับโทษความที่ยอมความไว้ เช่น กฎว่าด้วยการเรียกค่าสินไหมพินัยคดีความ ให้ไว้ ณ วันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๐๘๔ ปีชวด จัตวาศก (พ.ศ.๒๒๖๕ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ) ความตอนหนึ่งว่า

"กฎให้แก่พระสุรัสวดี ข้าฯ ขวา ใน นอก ให้กฎหมายบอกแก่เจ้าพระยา และพระยา เจ้าราชนิกุล ขุน หมื่น พัน ทนาย ฝ่ายทหาร พลเรือน ผู้รักษาเมือง ผู้รั้ง กรมการ ผู้บรรดาได้พิจารณาความทั้งปวงจนทั่ว...ฝ่ายโจทก์ ฝ่ายจำเลย ประสงค์ยอมกันเสียมิว่าเนื้อความแก่กัน และช่วยกันผูกสินไหมพินัยก็ดี และยอมผูกสินไหมพินัยแต่ข้างเดียวก็ดี ผู้รักษาเมือง ผู้รั้ง กรมการ และขุนแขวง หมื่นแขวงพันแขวง สิบ ร้อย อาัยต์ และนายอำเภอทั้งปวงมิได้ปรับโทษเอาแต่ตามอำเภอใจเองหาได้..."^{๔๔}

หรือ กฎ เรื่องลักษณะการปกครองหัวเมือง ให้ไว้ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม นพศก จุลศักราช ๑๐๘๙ (พ.ศ.๒๒๗๐ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ) แสดงการปกครองและตำแหน่งของผู้ปกครองลดหลั่นกันไปตามลำดับ มีหน่วยปกครองที่เรียกว่า "ตำบล" และผู้ปกครองหน่วยดังกล่าวคือ "กำนัน" แล้ว ดังความตอนหนึ่งว่า

"..ให้กรมการนำด่านทาง ตำบลใดจะไปต่อตำบลใดก็ดี ให้รู้จักตำบลแล้ว และให้เจ้าเมือง ผู้รั้ง แลกรมการไปพิจารณาดูด่านจักรวรรดิแขวงเมืองนั้นจนทั่วให้รู้จักว่า จักรวรรติด่านใดไปต่อแดนตำบลใด . . . อนึ่ง ผู้เป็นกรมการให้ตั้งใจสมัครักัดรักษาขอบเขตสีมาพระราชารัฐทั้งปวงให้เปนสุข และอย่าให้ตั้งกรมการแขวงนายบ้านอันขึ้นถือโกหกขัดระบัด แลแต่ชื่อๆ มาเป็นกรมการ และแขวงนายบ้านใดอำเภอใด ถ้าผู้ใดจะมาข่มเหงประชาราษฎรทั้งปวง แลรู้เห็นด้วยประการใดไ้รู้จะให้เอาเงินหลอมใส่ปากเสีย.. อนึ่งถ้าเทศกาลจะทำนาและอาณาประชาราษฎรทั้งปวงทำนานั้นน้อยอยู่ผู้มีไร้วัยยกกระบัตร์ และเจ้าเมือง และผู้รั้ง แลกรมการ และกำนัน ให้ว่าแก่

^{๔๔} พระราชกำหนดเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา. (พระนคร. โรงพิมพ์ทำรุ่งนุกุลกิจ, ๒๔๗๖). ๑๓-๑๔ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศิลาปณฺธิจิตรการ (จิตร คันทวงเสน) ณ วัดมกุฏกษัตริย์ ปีระกา พ.ศ. ๒๔๗๖)

ราษฎรทั้งปวงนั้น ให้ท่านางมั่งคั่งกว่าแต่ก่อนนั้น”^{๔๕}

และยังปรากฏหลักฐานในกฎ เรื่องเจ้าหม่อมลนายนเบิกคู่ความไปใช้ในราชการ ให้ไว้ ณ วันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๐๖ ปีชวด จอศก (พ.ศ. ๒๒๘๗ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ) ความตอนหนึ่งว่า

“...ประการหนึ่งราษฎรอยู่ในอำเภอนั้น มีคดีเนื้อความมาฟ้องกฎหมายพระธรรมนูญ แขวางเกาะมายังมิได้ทันตาม...ฝ่ายข้างลูกความนั้นเห็นว่าเนื้อความของตัวพิรุณบุบช้าลงแล้วลอบไปคิดอ่านให้มีนายรับสั่งเบิกเอาตัวไปบ้าง...ข้างขวางกลัว ก็ส่งลูกความให้ และเนื้อความเร็ดร้างค้างสูญเสีย เพราะด้วยกระทำให้เป็นอันมาก แขวางเป็นคนต่ำจะติดตามว่ากล่าวคืนเอาเนื้อความมาพิจารณาสืบไป เอาพินัยจ่ายราชการนั้นมิได้เพราะเหตุนี้...แต่นี้สืบไปเมื่อนั้น ถ้าราษฎรมีข้ออยู่ในท้องอำเภอขวาง มีอรรถคดีร้องฟ้องกฎหมายให้ขวางพิจารณาด้วยกฎหมายพระธรรมนูญ...ให้มีนายมาเบิกเนื้อความศาลขวางไปนั้นจงทุกประการ...”^{๔๖}

ความในกฎเรื่องนี้จึงแสดงว่าใน “ขวาง” ซึ่งเป็นหน่วยปกครองขนาดเล็กในหัวเมืองมีศาลขวางประจำแขวงต่างๆ ด้วยและคงเป็นความเล็กน้อย ซึ่งรับกับความในพระธรรมนูญในกฎหมายตราสามดวง บทที่ ๔ ที่ว่า “...ถ้าแลหัวเมืองขุนแขวงหมื่นแขวงพิจารณาแต่เบี้ยต่ำแลน”^{๔๗}

กรณีพิพาทที่เกิดขึ้นจากเรื่องต่างๆ ย่อมมีปริมาณคดีความที่เป็นเรื่องเล็กน้อยมากกว่าความอุกฉกรรจ์ การมีศาลชำระความที่กระทำได้โดยกำนัน ผู้ปกครองท้องที่ สำหรับคดีความเล็กน้อยเพื่อมิให้คดีเล็กน้อยต้องไปสู่ศาลจึงเป็นสิ่งที่สังคมนั้นๆ ต้องการและชอบด้วยเหตุผล ดังปรากฏตามรายงานของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (แสง วีระศิริ) เรียบเรียงไว้เมื่อยังเป็นพระสฤษดิพจนกรไปตรวจการเมืองพม่าใน ร.ศ. ๑๑๒ (ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๓๖)^{๔๘} กล่าวถึง

^{๔๕} พระราชกำหนดเกล้าครั้งกรุงศรีอยุธยา. ๒๖, ๓๕-๓๖.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน. ๔๕-๔๖, ๕๐.

^{๔๗} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๑๓๓.

^{๔๘} รายงานเรื่องศาลชำระความเมืองพม่า. (โรงพิมพ์สยามอักษรกิจ, ม.ป.ป.). ๑-๑๖.

ศาลชำระความเมืองพม่า มีศาลลำดับต้นเป็นศาลกำนัน ทำหน้าที่พิจารณาตัดสินความอาญาที่มีโทษเล็กน้อย เช่น ตีรันฟันแทงวิวาทกันเล็กน้อย โทษปรับไหมไม่เกิน ๓ บาท ๔๘ อัฐ ลักทรัพย์สิ่งของราคาไม่เกิน ๓ บาท ๔๘ อัฐ หรือความแพ่งที่มีทุนทรัพย์ที่พิพาทกันไม่เกิน ๑๕ บาท ที่เกิดขึ้นในตำบลของตนได้ โจทก์มาฟ้องปากเปล่ากับกำนันได้โดยไม่ต้องทำคำฟ้องมายื่นและมีวิธีพิจารณาที่ไม่ยุ่งยากคดีเล็กน้อยจึงไม่ต้องไปถึงศาลที่มีตุลาการจริงๆ เช่น ศาลนายแขวง ศาลผู้ว่าราชการเมือง หรือศาลข้าหลวง หรือที่ปรากฏในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๑) มาตรา ๒๗ กำหนดว่า

"กำนันตำบลมีอำนาจ ดังนี้...เปรียบเทียบความแพ่ง ข้อ ๓ ความแพ่งกำหนดโดยทุนทรัพย์หรือเบี้ยปรับไหมไม่เกิน ๑๐๐ บาทและเป็นความต่ำไม่มีโทษหลวงเหล่านี้เกิดขึ้นในตำบลใด หรือตัวจำเลยอยู่ในตำบลใด ถ้าโจทก์มาร้องฟ้องต่อกำนัน ก็ให้กำนันนายตำบลนั้นมีอำนาจที่จะเรียกตัวจำเลยและพยานมาใต้ตามแลเปรียบเทียบให้แล้วต่อกัน ตามสมควรโดยไม่ต้องไปร้องฟ้องยังโรงศาล ในการเปรียบเทียบนี้ถ้าโจทก์หรือจำเลยจะเอาคดีเรื่องนั้นไปร้องฟ้องยังโรงศาลต่อไปอีกไม่ได้ ถ้าหากว่าโจทก์หรือจำเลยไม่ยอมตามคำเปรียบเทียบก็ให้กำนันบอกโจทก์ไปร้องฟ้องว่ากล่าวกันตามโรงศาล..."^{๔๙}

จะเห็นได้ว่า ศาลกำนันของไทยอาจเทียบเคียงกับศาลกำนันของพม่า ซึ่งมีวิธีพิจารณาและตัดสินสอดคล้องกับ "ความเถ่า, ความแก่" หรือ "ความผู้เถ่า, ความผู้แก่"^{๕๐} ที่ปรากฏในพระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๓๑ และฉบับที่ ๕๐ และการให้

^{๔๙} จุฬหลวงพระไกรสี, กฎหมายรัชกาลที่ ๕, เล่ม ๖. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิชาการบ้านหม้อ, ร.ศ. ๑๑๗), ๒๑๖๐.

^{๕๐} ปรากฏในตราภูมิคุ้มห้าม เลกไพร่หลวงชาวที่ ซึ่งพระราชทานให้บุคคลต่างๆ เมื่อ จ.ศ. ๑๑๘๖ ในรัชกาลที่ ๓ กล่าวถึงกรณีหมู่ไพร่หลวงวิวาทกันในหมู่เป็นแต่คดีในศาลเบ็ดเสร็จเล็กน้อย มิใช่ความข้อใหญ่หนักโทษ ให้เจ้ากรมปลัดกรมสมุห์บัญชี เจ้าหมื่นนายหมวดสมัคสรสมาว่ากล่าวเป็นความเถ่าแก่ให้สำเร็จแต่ในกรม ห้ามมิให้ผู้รักษาเมือง ผู้รั้ง กรมการเอาไปพิจารณาเรียกค่าฤชาสินไหมพินัยแก่หมู่ไพร่หลวง ถ้าเป็นกรณีไพร่ต่างหมู่กล่าวโทษหมู่ไพร่หลวงๆ ฟ้องกล่าวโทษไพร่ต่างหมู่จึงให้ผู้รักษาเมือง ผู้รั้ง กรมการเอาไปพิจารณาตามพระราชกำหนดกฎหมาย. ดู, จด

อำนาจผู้เฝ้าผู้แก่ นายระวางกำนันพันบ้าน ในการตัดสินเปรียบเทียบข้อพิพาทเล็กน้อยตามบทบัญญัติหลายมาตราในพระอัยการลักษณะเบ็ดเสร็จ หรือพระอัยการลักษณะผิวเผิน

"ความเฝ้าผู้แก่" มีปรากฏในประกาศรัชกาลที่ ๔ ฉบับที่ ๓ ประกาศเรื่องค่าฤชาธรรมเนียม โดยแยกความเฝ้าเป็นสองประเภทคือ

"...ความเฝ้าประทับเฝ้าผู้แก่แล้วกัน ให้ตุลาการเรียกค่าเชิงประกัน ๑ บาท ยอม ๓ สลึง รักษายอม ๑ บาท ปรีกษายอมความ ๒ สลึงเพื่อง รวม ๓ บาทสลึงเพื่องข้างละเท่านี้ ถ้าความเฝ้าประทับพิจารณาให้ตุลาการเรียกค่าฤชาเชิงประกัน ๒ บาท ที่นั่งวงกลาสลึงเพื่อง สืบพยาน ๑ บาท ๒ สลึง ชันสูตร ๑ บาท ๒ สลึง เบี้ยเลี้ยงเพื่อง ๑ ชั่งสองสถาน ๒ สลึงเพื่อง ไบสัง ๑ บาท ๒ สลึง ทูเลา ๒ สลึงเพื่อง รักษาสำนวน ๓ บาท คัดกระทงแกลง ๑ บาทสลึง ชีชาด ๑ บาทสลึงเพื่อง ไบสัง ๑ บาท ๒ สลึงทูเลา ๒ สลึงเพื่อง ดิง ๒ สลึงเพื่อง รวม ๓ ตำลึง ๓ บาท ข้างละเท่านี้..."^{๔๑}

จะเห็นได้ว่า กระบวนพิจารณาคดีเฝ้าประทับพิจารณาผู้เฝ้าซึ่งยอมความกัน กับคดีเฝ้าประทับพิจารณา ซึ่งต้องสืบพยานต่อสู้กันมีข้อยุ่งยากกว่ากันและเสียค่าใช้จ่ายมากกว่าความเฝ้าเฝ้าหน้าเท่าตัว

"ความขาดเดียว" น่าจะหมายถึง กรณีดังที่ปรากฏในกฎว่าด้วยการเรียกค่าสินไหมพินัยคดีความ จุลศักราช ๑๐๘๔ ที่ว่า

"...ฝ่ายโจทก์ฝ่ายจำเลยยอมกันเสียมิว่าเนื้อความแก่กัน และช่วยกันผูกสินไหมพินัยก็ดี และยอมผูกสินไหมพินัยแต่ข้างเดียวก็ดี..."^{๔๒}

หรือในอีกทางหนึ่งอาจหมายถึงกรณีไม่มีคู่ความฝ่ายตรงข้าม ทำนองเดียวกับคดีที่มีการยื่นคำร้อง หรือคำขอฝ่ายเดียวในปัจจุบัน

หมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. เล่ม ๑. (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐), ๒๙-๓๘.

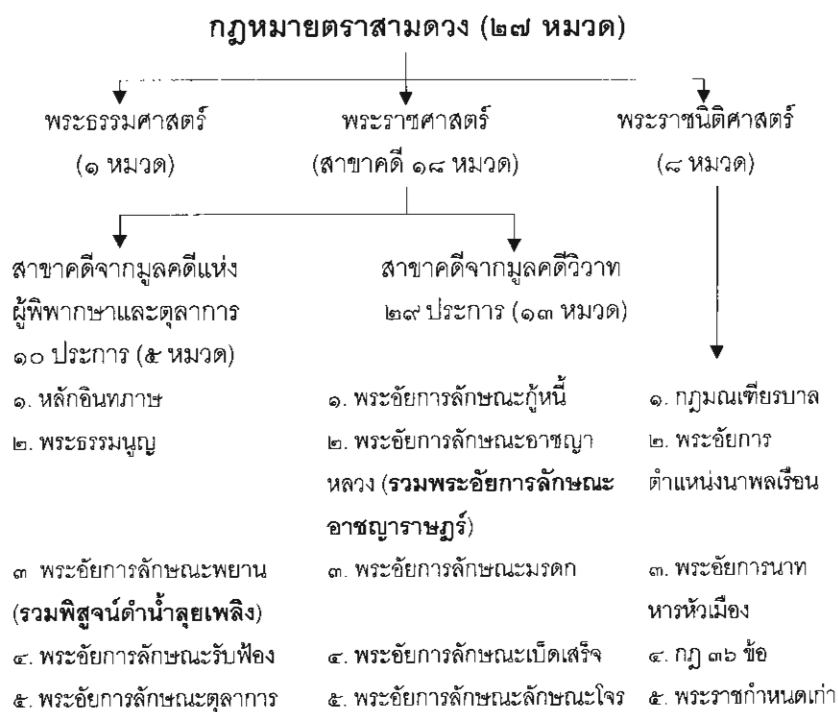
^{๔๑} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พุทธศักราช ๒๓๙๔ - พุทธศักราช ๒๔๐๕. ๑๐-๑๔.

^{๔๒} ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑. เล่ม ๒. ๓๒-๓๓.

บทที่ ๔

โครงสร้างกฎหมายตราสามดวง

เมื่อได้พิจารณาและเข้าใจความสัมพันธ์โดยรวมและองค์ประกอบของกฎหมายตราสามดวง ได้แก่ พระธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์ พระราชนิติศาสตร์ ลำดับศักดิ์ของกฎหมาย ประเภทดีความ ศาล ผู้พิจารณาตัดสิน และคู่ความ จะเห็นโครงสร้างใหญ่ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของกฎหมายตราสามดวงเด่นชัดขึ้นมา สามารถ แบ่งเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ รวม ๒๗ หมวด ดังแผนภูมิ

กฎหมายตราสามดวง (๒๗ หมวด) (ต่อ)

๖. พระอัยการทาส	๖. พระราชบัญญัติ ^{๙๓}
๗. พระอัยการลักษณะวิวาทดีด่า	๗. พระราชกำหนดใหม่ ^{๙๔}
๘. พระอัยการลักษณะผิดเมีย	๘. กฎพระสงฆ์
๙. พระอัยการลักษณะกบฏศึก	
๑๐. พระอัยการลักษณะลักพา	
๑๑. พระอัยการพรมศักดิ์ (รวมลักษณะ
กรมศักดิ์ (ทัณฑ) ซึ่งเป็นมูลคดีแห่ง
ผู้พิพากษาและตุลาการไว้ด้วย)	
๑๒. พระอัยการลักษณะบานแผนก	
๑๓. พระอัยการลักษณะอุทธรณ์	

กลุ่มที่หนึ่ง

พระธรรมศาสตร์ เป็นกฎหมายอันเป็นแม่บทใหญ่ จัดไว้ ๑ หมวด ถือเป็นหลักการสูงสุดอันสืบเนื่องมาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีในสารบัญชียกใช้ ฤทธิเหาะไปจดจำเนือความที่จารึกเป็นภาษาบาลีขนาดเท่ากายคชสารจาก กำแพงจักรวาลมาแต่งเป็นคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ หากพิเคราะห์หลักการใหญ่ ทั้งหมดตามบาลีพระธรรมศาสตร์ในกฎหมายตราสามดวง จะเห็นถึงลักษณะ แห่งความเป็นธรรมตามธรรมชาติ หรือหลักยุติธรรมสากล เป็น Universal Law ดังนั้น หลักการนี้จึงไม่ถูกเปลี่ยนแปลงและละเมิดมิได้ พระมหากษัตริย์ ปราบปรามที่จะตั้งอยู่ในทิศพิราชาธรรม ต้องยึดถือหลักการนี้ ดังปรากฏความ

^{๙๓} กาลภายใน ถ้าต้องออกกฎหมายใหม่ในรูปพระราชบัญญัติใด ก็สามารถผนวกเพิ่มเติมใน หมวดนี้ ในบทมาตราใดเรียบร้อยไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงปรับปรุงก็สามารถนำไปผนวกเป็น ส่วนหนึ่งแห่งพระราชกฤษฎีกาในพระราชศาสตร์ (สาขาคดี ๑๓ หมวด) ได้ตามความเหมาะสม

^{๙๔} ในการภายในเช่นเดียวกัน ถ้าจำเป็นต้องออกพระราชกำหนดใหม่อันเป็นพระราชนิติศาสตร์ ก็สามารถเพิ่มเติมขึ้นไว้ในหมวดนี้ ถ้าจำเป็นก็สามารถยกย้ายไปผนวกในพระราชศาสตร์หมวด อื่นๆ ต่อไปได้

ตอนหนึ่งในพระธรรมศาสตร์ ว่า

"...มะโนสารฤๅษี มีความวิตกที่จะให้พระมหากษัตริย์ตรเจ้ากอบปร
ด้วยทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการจึงเหาะไปยังกำแพงจักรวาล เหนือบาฬ
คำภีร์พระธรรมศาสตร์อันคำภีร์ภาพเป็นลายลักษณ์อักษรปรากฏอยู่ใน
กำแพงจักรวาลมีประมณทลที่เท่ากายคชสาร มะโนสารฤๅษีจึงกำหนดบาฬ
นั้นแม่นยำจำได้ แล้วกลับมาแต่งเป็นคำภีร์พระธรรมศาสตร์

เหตุตั้งนั้นคำภีร์พระธรรมศาสตร์นี้เป็นสมุหบดีธรรมชื่อมนัสสาร ฤๅษี
สั่งสอนพระเจ้ามหาสมุทรราชๆ ก็ตั้งอยู่ในราชธรรม ๑๐ ประการ ... เมตตา
กรุณาแก่สัตว์ทั้งปวง แล้วทรงพระอุสาหะมะนะสิการะซึ่งคำภีร์พระ
ธรรมศาสตร์เป็นนิจกาล..."^{๔๕}

หลักการต่างๆ ตามพระธรรมศาสตร์ ได้แก่ เหตุแห่งตุลาการ ๒๔
ประการ มูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ๑๐ ประการ และมูลคดีวิวาท ๒๙
ประการ ตามบาลีพระธรรมศาสตร์ เป็นหลักนิติธรรมที่พระมหากษัตริย์ต้องนำมา
ใช้ต่างพระเนตรในการตัดสินอรรถคดีทั้งปวงได้โดยยุติธรรม ดังความตอนต่อไป
ในพระธรรมศาสตร์ ดังนี้

"...แล้วเสด็จยังสภาระพินิจชัย พร้อมด้วยหมู่มุขมนตรีกระวีราชนโรหิตา
โหราจารย์ผู้อยู่ในศีลสังคารงพระไทยพึงอรรชคดีซึ่งกระลาการพิจารณา
โดยยุติธรรมนั้นเป็นแน่แล้ว แล้วเอาคำภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นพระเนตร ดู
เทศกัลบ้านเมืองโดยสมควรแล้ว จึงเอาพระกรเบี่ยงขวา คือ พระสะติ
สัมปะชัญญะทรงพระขรรค์แก้ว คือพระวิจารณ์ปัญญาวินิจชัยตัดข้อคือนา
พระราชาราชฎาทรงโดยยุติธรรม..."^{๔๖}

กลุ่มที่สอง

พระราชศาสตร์ (สาขาคดี) เนื่องจากพระมหากษัตริย์ไม่สามารถ

^{๔๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๑๓-๑๔.

^{๔๖} ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๑๕.

กำหนดมูลคดีขึ้นใหม่ได้ ถูกจำกัดไว้เพียงมูลคดี ๓๙ ประการ ตามบาลีพระธรรมศาสตร์ แต่สามารถนำมูลคดีนั้นๆ มาตั้งสาขาดิเป็นพระอัยการหมวดต่างๆ แจกแจงรายละเอียดจัดเป็นบทบ้าง มาตราต่างๆ บ้าง รวมเรียกว่า พระราชศาสตร์ ดังความที่กล่าวอธิบายถึงสาขาดิในพระธรรมศาสตร์ว่า

“...สา อตฺตา อันทว่าสาขตฺตึนํ ปมาททินฺนา ต่างต่ากันโดยประมาทชื่อว่า **สาขตฺติ**มีประการเป็นอันมาก คือลักษณะพระราชกำหนดทพระอัยการแลพระราชบัญญัติซึ่งจัดเป็น**พระราชสาตร**ทั้งปวง เต อตฺตา อันทว่าสาขตฺติทั้งหลายตั้งพรรณมานันํ ไปรณราเชน อัน บราณราชกระษัตริ... ปรกุกเมน ทรงพระอุตสาหะพิจารณาคำนิ่งตาม**คำภีรพระธรรมสาตร** มาตราภิเชยยน แล้วมีพระราชบัญญัติดัดแปลงตกแต่งตั้งเป็นพระราชกำหนดทพระอัยการไว้โดยมาตราเป็นอันมากทุกทุกลำดับกระษัตริ มาตราบเท่าทุกวันนี้ ตสุมา เหตุตั้งนํ ปณฺทิตอ นักปราช ผู้มีปัญญาเป็นกระลาการ ผู้พิจารณาตัดสินข้อคดีทั้งปวง พึงมีอุสาหดูตามพระราชบัญญัติแห่งโบราณราชกระษัตริซึ่งตั้งไว้โดยมาตราเป็นอันมากนํ เถิด...”^{๔๘}

พระราชศาสตร์ (สาขาดิ) จัดเป็นสองกลุ่ม คือ

๑) สาขาดิจากมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ๑๐ ประการ มี ๕ หมวด

๒) สาขาดิจากมูลคดีวิวาท ๒๙ ประการ มี ๑๓ หมวด

รวมทั้งสิ้น ๑๔ หมวด ทุกหมวดมีการกล่าวนำด้วยคาถาบาลีตามพระธรรมศาสตร์เพื่อกำหนดหัวข้อกฎหมาย จากนั้นจึงลงรายละเอียดตามบทมาตราได้แก่

ก. **พวกแรก** สาขาดิที่สืบเนื่อง หรืออิงมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ๑๐ ประการ ในพระธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นกลุ่มกฎหมายที่เกี่ยวกับเขตอำนาจศาลและวิธีพิจารณาคดีความ จัดไว้ ๕ หมวด ได้แก่

^{๔๘} ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๓๑.

๑) หลักอินทภาษ มาจากมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการประการแรก ตามพระธรรมศาสตร์ เพื่อบางหลักธรรมในการดำรงตนและการปฏิบัติหน้าที่ ด้วยความเที่ยงตรงของผู้พิพากษาและตุลาการ ซึ่งเป็นการกำหนดคุณสมบัติ และคุณลักษณะของ "คน" อย่างไรก็ดี พบว่าหลักอินทภาษบางตอนถูกตัดไป บัญญัติไว้ในพระอัยการลักษณะตุลาการ และพระอัยการลักษณะรับฟ้อง

๒) พระธรรมบัญญัติ (ท่อนแรก) มาจากมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ประการที่ ๒ ตามพระธรรมศาสตร์ เพื่อกำหนดเขตอำนาจหน้าที่ของศาล ต่างๆ ซึ่งเป็นการกำหนดระบบบริหารงานยุติธรรมของ "องค์กร"

มีข้อสังเกตว่า พระธรรมบัญญัติ (ท่อนหลัง) ไม่มีการกล่าวนำด้วยคาถาบาลี ตามพระธรรมศาสตร์ และเนื้อความเป็นเรื่องเกี่ยวกับการกำหนดอำนาจหน้าที่ของ ขุนนางตำแหน่งต่างๆ และดวงตราประจำตำแหน่ง อันมีลักษณะเป็นระเบียบบริหาร ราชการแผ่นดินจัดเป็นราชนิติศาสตร์ แต่เมื่อนำมารวมไว้ในพระธรรมบัญญัติจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งพระราชศาสตร์ไป

๓) พระอัยการลักษณะพยาน มาจากมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ประการที่ ๓ ตามพระธรรมศาสตร์ กำหนดลักษณะต่างๆ ของพยาน วิธี พิจารณาความเกี่ยวกับพยาน เช่น การอ้างพยาน และสืบพยาน และการรับฟัง พยานในกรณีต่างๆ ต่อท้ายพระอัยการลักษณะพยานแยกเป็นกฎหมายอีกฉบับ หนึ่ง คือ พระอัยการพิสูจน์คำนำลุลยเพลิง ซึ่งเป็นเรื่องเดียวกัน ในคดีพิพาทซึ่งไม่ สามารถนำสืบพยานหลักฐานในวิถีทางตามปกติได้แล้ว ไม่ว่าจะเกิดจากเหตุ บังคับใด เช่น คดีนั้นขาดพยานหลักฐาน หรือมีพยานบุคคลแต่อาจเสียชีวิตไป ก่อนเบิกความ หรือมีพยานเอกสารหรือวัตถุพยานแต่อาจสูญหายไป หรือด้วย เหตุอื่นใด จึงมีการนำความเชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเป็น มาตรการสุดท้ายที่จะหาเกณฑ์ตัดสินข้อพิพาท และพิสูจน์ความถูกต้องในคดี โดยยึดถือปรากฏการณ์เหนือ หรือเกินเกณฑ์มาตรฐานตามธรรมชาติเป็นตัวชี้วัด เช่น วิธีให้คู่ความลุลยเพลิงถ่านไฟหน้า ๑ คืบ ยาว ๖ ศอก กว้าง ๑ ศอก ฝ่ายใด ฝ่ายใดเผาไหม้พองเป็นฝ่ายชนะ

การต่อพิสูจนมี^{๙๙} ๗ ประการ ได้แก่

๑. ล้วงตะกั่ว
๒. สอบถาม
๓. ลุยเพลิงด้วยกัน
๔. ดำน้ำด้วยกัน
๕. ว่ายขึ้นน้ำแข่งกัน
๖. ว่ายข้ามฟากแข่งกัน

๗. จุดเทียนคนละเล่ม ดูว่าผู้ใดหมดก่อน เป็นเกณฑ์แพ้ชนะ

กฎหมายลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นความยึดถือเชื่อถือในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยมาช้านาน ในหลักอินทภาษ อธิบาย เรื่องพิสูจนดำน้ำลุยเพลิง โดยเรียกว่า "ต่อพิสูจน" ไว้ในหัวข้อที่เกี่ยวกับ ผู้ทำหน้าที่ผู้พิพากษา ต้องพิจารณาพยานและเปรียบเทียบคำสำนวนและพยาน หลักฐานทั้งปวงในคดีเสมือนส่วนต่างๆ ของต้นไม้ ซึ่งการต่อพิสูจนมีค่าต่ำที่สุด คือ เป็นประจักษ์ไม่ผู้^{๙๙}

พระอัยการลักษณะพยานบางมาตรา มีการอ้างถึงพระราชนิติศาสตร์ ดัง ความว่า

"...พิพากษกันด้วยที่แดนไร่นาละหารป่าฝั่งเรือสวนยวนยวง

^{๙๙} ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ ๙. เล่ม ๑. ๕๓-๕๔.

^{๙๙} กฎหมายลักษณะลูกหนี้ใน "The Nārada-smṛiti or Nāradya Dharmasāstra" มีการกล่าว ถึงการต่อพิสูจนดำน้ำลุยเพลิงไว้ด้วย ดู, F. Max Müller. *Sacred Books of The East*, ๙๗.

นอกจากนี้ในอาณาจักรฟูนัน ซึ่งเป็นอาณาจักรเก่าแก่แห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (คริสต์ศตวรรษที่ ๒-๖) ได้กล่าวถึงการต่อพิสูจนดำน้ำลุยเพลิงโดยให้ผู้ถูกกล่าวหา ไข่มือก จับไข่ที่เผาไฟจนร้อนแดง ผู้ที่กระทำผิดมือจะไหม้พอง ส่วนผู้บริสุทธิ์จะไม่เป็นอันตรายใดๆ หรือให้ โยนผู้ถูกกล่าวหาลงไปในน้ำ ผู้กระทำผิดจะจมน้ำไป ส่วนผู้บริสุทธิ์จะไม่เป็นอันตราย ดู, R.C. Majumdar. *Kambuja-Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia*. (Philadelphia: A Publication of the Institute for the Study of Human Issues, 1980), ๓๒.

บ่าวไพร่สละพระความ อ้างเพลงพระตำราตราประทอนก็ตี..."^{๑๐๐}

๔) พระอัยการลักษณะรับฟ้อง มาจากมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ประการที่ ๔-๘ และ ๑๐ ตามพระธรรมนูญศาลฎีกานำมารวมเป็นพระอัยการฉบับเดียวกัน เป็นการกำหนดหลักเกณฑ์ต่างๆ ในวิธีพิจารณาในชั้นเริ่มคดี ดังนี้

- ๔.๑) ลักษณะตัดพยาน (๔)
- ๔.๒) ลักษณะแก้ต่างว่าต่างแทนกัน (๕)
- ๔.๓) ลักษณะตัดสำนวน (๖)
- ๔.๔) ลักษณะรับฟ้องได้มิได้ (๗)
- ๔.๕) ลักษณะประวิงความ (๘)
- ๔.๖) ลักษณะตัดฟ้อง (๑๐)

พระอัยการลักษณะรับฟ้องพบร่องรอยการชำระที่ค่อนข้างชัดเจน จากเอกสารของเจมส์ โลว์ กล่าวถึง กฎหมายสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ.ศ. ๒๒๑๒ ไว้ ดังนี้ (เทียบกับกฎหมายตราสามดวง)

กฎหมายตราสามดวง	เอกสารของเจมส์ โลว์ ^{๑๐๑}
ลักษณะตัดพยาน มี ๘ ประการ	ลักษณะตัดพยาน มี ๒๒ ประการ
ลักษณะตัดสำนวน มี ๙ ประการ	ลักษณะตัดสำนวน มี ๑๑ ประการ
ลักษณะตัดฟ้อง มี ๒๐ ประการ	ลักษณะตัดฟ้อง มี ๒๒ ประการ

ในพระอัยการลักษณะรับฟ้องยังพบร่องรอยของการชำระกฎหมายที่อาจเป็นข้อสันนิษฐานได้ว่า เป็นการตัดความจากกฎหมายฉบับหนึ่งไปยังอีกฉบับหนึ่งเพื่อให้ถูกที่ตามความเหมาะสม เช่น ความว่า

"...ผู้มีอรรถคดีจะมาให้การกฎหมายร้องฟ้องห้ามมิให้รับร้องฟ้องไว้บังคับ

^{๑๐๐} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ข. เล่ม ๑. ๓๕๔.

^{๑๐๑} Lieutenant Colonel James Low. "On The Laws of Mu'ung Thai or Siam" *The Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia*. p. 332

บ้านนั้นมีในหลักอินทภาษ ๗ คือ คนพิกลจริตบ้าไป..."^{๑๐๒}

ปรากฏว่าในหลักอินทภาษ ไม่มีความตอนนี้ จึงสันนิษฐานได้ว่าความดังกล่าว ถูกตัดมาไว้ที่พระอัยการลักษณะรับฟ้องแล้วเพื่อความเหมาะสม

๕) พระอัยการลักษณะตุลาการ มาจากเหตุแห่งตุลาการ ๒๔ ประการ และ บางส่วนในหลักอินทภาษ ในมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ประการแรกตาม พระธรรมศาสตร์ มารวมกำหนดข้อปฏิบัติ ข้อห้ามต่างๆ ในการปฏิบัติหน้าที่ ของผู้พิพากษาและตุลาการ เจ้าพนักงานที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคู่ความ ในการ พิจารณาคดีของศาลไว้ในพระอัยการฉบับเดียวกัน ตั้งชื่อหมวดใหม่ว่า "ตระลาการ" และยังพบร่องรอยของการชำระกฎหมายดังกล่าวมาแล้ว เช่น ความว่า

"...อันว่าลักษณะกระลาการหกจำพวกโดยพระธรรมศาสตร์อ้างหลัก อินทภาษกล่าวดังนี้..."^{๑๐๓}

หากไปดูในหลักอินทภาษจะไม่มีความเกี่ยวกับตุลาการหกจำพวกเลย จึง สันนิษฐานได้ว่า ความที่เกี่ยวกับตุลาการหกจำพวกในหลักอินทภาษถูกตัดมาไว้ ที่พระอัยการลักษณะตุลาการแล้วเพื่อความเหมาะสม ในบางมาตรามีการอ้างถึง พระราชนิติศาสตร์เช่นกัน ดังความว่า

"...มาตราหนึ่ง กระลาการพิพากษาลด้อยความแล้วให้เจ้ากรมทำคำ ^{หรับ} }
ให้โดยพระราชกฤษฎีกา..."^{๑๐๔}

๖. พวกที่สอง ษาคติที่สืบเนื่องหรืออิงลักษณะมูลคดีวิวาท ๒๔ ประการ ในพระธรรมศาสตร์ เป็นกลุ่มกฎหมายที่เกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ตลอดจนความ เกี่ยวพันระหว่างบุคคล การกระทำที่กฎหมายกำหนดให้เป็นความผิดที่มีโทษหลวง หรือโทษราษฎร์ จัดไว้ ๑๓ หมวด ดังนี้

๑) พระอัยการลักษณะกัณฑ์ มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกัน ประการที่ ๑ ในพระธรรมศาสตร์

^{๑๐๒} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๒๔๕.

^{๑๐๓} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๓๗๔.

^{๑๐๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๔๐๐.

๒) พระอัยการลักษณะอาชญาหลวง เป็นการรวบรวมการกระทำความผิดที่มีโทษหลวงหรือที่เรียกว่า อาญาแผ่นดินในปัจจุบัน จากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๒ ลักษณะวิวาทด้วยลักข้อยับประบัดผลัดเปลี่ยนพระราชทรัพย์ มูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๖ ลักษณะวิวาทด้วยล่วงพระราชบัญญัติ และมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๗ ลักษณะวิวาทด้วยเบียดบังพระราชทรัพย์อากรขนอนตลาดมารวมเข้าไว้เป็นพระอัยการฉบับเดียวกัน เรียกชื่อหมวดใหม่ว่า “อาชญาหลวง”

นอกจากนั้นได้นำมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๘ ลักษณะวิวาทด้วยข่มเหงท่าน มาบัญญัติเป็นพระอัยการอาชญาราษฎร์ และนำไปต่อท้ายพระอัยการอาชญาหลวงเนื่องจากเป็นเรื่องเดียวกันแต่แบ่งการกระทำความผิดที่เป็น “โทษหลวง” และ “โทษราษฎร์” แยกเป็นพระอัยการคนละฉบับแต่นำมารวมกันไว้^{๑๐๕}

๓) พระอัยการลักษณะมรดก มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๓ ลักษณะวิวาทด้วยแบ่งปันมรดกมิได้เป็นธรรมในพระธรรมศาสตร์

๔) พระอัยการลักษณะเบ็ดเสร็จ เป็นการรวบรวมสิทธิหน้าที่ ความเกี่ยวพันระหว่างบุคคลในทางแพ่ง เอกเทศสัญญาต่างๆ การค้าขาย ที่ดินทำกิน ทรัพย์สินต่างๆ การประกอบอาชีพ และอื่นๆ มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันหลายประการ ดังนี้

^{๑๐๕} ดู, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓, เล่ม ๑, ๑๓-๑๔ ความว่า นายเทียรฆราช หมื่นจำเริญ หมื่นสิทธิอักษร ได้ทำบัญชีรายชื่อหนังสือในตู้ที่ ๖ ในหอหลวง เมื่อจุลศักราช ๑๑๘๖ ระบุว่า “ชั้นบน เบจเสร็จ ๑ ทาส ๑ อาชญาหลวง ๑, ๒ ...” จะเห็นได้ว่าไม่มีการระบุถึงพระอัยการอาชญาราษฎร์ในที่ได้เนื่องจากนำมารวมในพระอัยการอาชญาหลวง.

ต้นฉบับพระอัยการอาชญาหลวงที่หอสมุดแห่งชาติเข้าใจว่าเป็นชุดเดียวกับที่หอหลวงปรากฏว่ามี “พระสมุดพระอัยการอาชญาหลวง ๑ พระสมุด พระอัยการอาชญาหลวง ๒ (มีซ้ำ ๒ เล่ม)” พระอัยการอาชญาราษฎร์อยู่ใน “พระสมุด พระอัยการอาชญาหลวง ๒” และไม่มีการระบุชื่อพระอัยการอาชญาราษฎร์ไว้ที่ปก. ดู, พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ, รายงานการวิจัยเรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาต้นฉบับตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์” ๑๘-๑๙. ใน เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๑”

- ๔.๑ ประการที่ ๔ ลักษณะวิวาทด้วยให้ทรัพย์สินแก่ท่านแล้วกลับคืน
- ๔.๒ ประการที่ ๕ ลักษณะวิวาทด้วยเป็นลูกจ้างท่านและวานท่านให้
- ๔.๓ ประการที่ ๖ ลักษณะวิวาทด้วยเป็นนักแสดงเล่นเบี้ยเล่นสะกา
- ๔.๔ ประการที่ ๗ ลักษณะวิวาทด้วยซื้อขายกัน
- ๔.๕ ประการที่ ๘ ลักษณะวิวาทด้วยที่บ้านท่าน
- ๔.๖ ประการที่ ๑๐ ลักษณะวิวาทด้วยที่ไร่ที่สวนและป่า
- ๔.๗ ประการที่ ๑๙ ลักษณะวิวาทด้วยกระหนาบคาบเกี่ยวให้เป็นเสนียดแก่กัน
- ๔.๘ ประการที่ ๒๒ ลักษณะวิวาทด้วยความสาเหตุเป็นมูล
- ๔.๙ ประการที่ ๒๔ ลักษณะวิวาทด้วยฝากทรัพย์สินไว้แก่ท่าน
- ๔.๑๐ ประการที่ ๒๕ ลักษณะวิวาทด้วยกระทำกฏติยาคุมชะมบจะกละ
- ๔.๑๑ ประการที่ ๒๖ ลักษณะวิวาทด้วยเช่าของท่านไป
- ๔.๑๒ ประการที่ ๒๗ ลักษณะวิวาทด้วยยืมของท่านไปใช้

พระอัยการลักษณะเบ็ดเสร็จ เปรียบเหมือนกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน เมื่อนำมูลคดีหลากหลายมารวมกันเป็นพระอัยการฉบับเดียวกันแล้ว จึงตั้งชื่อหมวดใหม่ว่า “เบ็ดเสร็จ (เบ็ดเตล็ด)” ในพระอัยการฉบับนี้มีร่องรอยการชำระกฎหมาย กล่าวคือ ในลักษณะพินิจขึ้นต่อ เมื่อมีการอ้างบาลีพระธรรมศาสตร์แล้วลงบทมาตราเป็นสาชาศติแล้ว มีความบางตอนที่มิได้มีลักษณะเป็นพระราชานิติศาสตร์มาแทรกไว้ตรงท่อนกลางระหว่างบทมาตราต่างๆ ที่น่าสันนิษฐานว่าเกิดจากการชำระกฎหมาย มีความว่า

“...วันพฤศ เดือนแปด ขึ้นเก้าค่ำ ปีมเสง นกสัตวเอกศกสมเดจบรมบพิตร
พระเจ้าอยู่หัวมีพระบันทูลสุรสิงหนาทดำรัสตรัสแก่ขุนศรีภูริปริชาให้กฎ
เป็นตำราไว้ดังนี้...”^{๑๐๖}

๕) พระอัยการลักษณะโจร มาจากมาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาท

^{๑๐๖} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๒๕๒.

กันประการที่ ๘ ในพระธรรมศาสตร์ เป็นบทบัญญัติรวมการกระทำผิดเกี่ยวกับการประทุษร้ายทรัพย์สินของผู้อื่น เช่น ลักขโมย ชิงปล้น และอื่นๆ

๖) พระอัยการทาส มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๑ ลักษณะวิวาทด้วยทาสสินไถ่และทาสเชลยชายหญิงในพระธรรมศาสตร์

๗) พระอัยการลักษณะวิวาทตีต่อกัน มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๒ ลักษณะวิวาทด้วยตบด้วยตีด้วยคำสบประมาทท่าน และมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๒๐ ลักษณะวิวาทด้วยบุกรุกกัน มารวมเป็นพระอัยการฉบับเดียว

๘) พระอัยการลักษณะผิดเมีย มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๓ ลักษณะวิวาทด้วยอภิกขันธ์ผิดเมียในพระธรรมศาสตร์ ในพระอัยการนี้มีร่องรอยการชำระโดยนากฎหมายในส่วนพระราชนิติศาสตร์มารวมไว้หลายแห่ง เช่น การให้แบ่งทรัพย์สินในกรณีผิดเมียหากันให้ทำตามพระอัยการเดิมอันโบราณราชกะตริย์บัญญัติไว้ ความว่า

“สุภมัตตะ ๑๑๖๖ ขวดนักสวดข้อศก...พระพุทธเจ้าอยู่หัวผู้ดำรงพิภพจักรวรรดิราชกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา...ทรงพระอุสาหะชำระพระราชกฤษฎีกาบทพระอัยการลักษณะผิดเมียว่าด้วยขุนไกรณรายกับแม่นางเกิดบุตรพรหมนารายจะอย่ากัน มีบทพระอัยการเดิมไว้...ให้แบ่งปันสินโดยบริคนั้น เหน่นเป็นยุติธรรมอยู่ จะเลิกถ้าเสียมิชอบให้คงไว้...”^{๑๐๗}

หรือในเรื่องการข่มขืนเด็กหญิงไม่รู้เดียงสา จะเห็นได้ว่ามีพระราชนิติศาสตร์ซึ่งออกในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คือพระราชบัญญัติฉบับที่ ๑๗ ความว่า

“...พระเกษมราชสุภาวดีกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ขุนสุภาไชยสถานแห่งกลางส่งสัจมาให้ปรับ ในระวางหาว่านายด้วงหนุ่มหาเมียมิได้ข่มขืนอ้อแจ่มหญิงอายุศหมกขวบกับแปดเดือนมิรู้เดียงสาจตที่สืบหาถึงข้าเราไม่ ข้าพระพุทธเจ้าเชิญบทพระไอยการมาต่อน้ำลูกขุน ณ สถานหลวง พบพระไอยการแต่ว่าชายมีเมียแล้วข่มขืนเด็กไม่รู้เดียงสา ที่ชายไม่มีเมียข่มขืนเด็กไม่รู้เดียงสานั้น

^{๑๐๗} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒, ๓๙.

มิได้พบพระราชกฤษฎีกาจึงมีพระราชโองการ...สั่งว่าทุกวันนี้ชายพาลทุจริต
หยาบช้ำไม่มีหิริโอตปะทำชุกชุมขึ้น หาเกรงกลัว... ครั้นมีปราบปรามก็จะไปสู่
จัดราบายกุมเสียเป็นอันมาก แลให้ตราพระราชบัญญัติไว้แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า
ถ้าชาย มีเมียแล้ว } ก็ดีกระทำการชู้สาวจนเด็กไม่รู้เดียงสาแต่อายุศม ๑๒
หาเมียไม่ } ขวลงมามีได้ถึงห้าเราให้ไหมโดยประณมผิตเมีย ถ้าโลหิตตกถึงห้าเรา ให้ไหม
โดยประณมผิตเมียทวีคูณ..."^{๑๐๔}

ส่วนในพระอัยการลักษณะผัวเมีย จะเห็นร่องรอยการชำระกฎหมายในกรณีการ
กระทำความผิดชู้สาวจนเด็กไม่รู้เดียงสา กล่าวคือ ในมาตรา ๗๘ ซึ่งเป็นเรื่อง
ชู้สาวจนเด็กไม่รู้เดียงสา ใช้คำว่า "ชายใด" ซึ่งหมายความรวมถึงทั้งชายที่มีและ
ไม่มีเมีย ความว่า

"๗๘ มาตราหนึ่ง ชายใดชู้สาวจนเด็กไม่รู้เดียงสาถึงห้าเราให้ไหมห้า
เบี้ยประณมผิตเมีย ถ้าชู้สาวถึงห้าเราโลหิตไหลให้ไหมเท่าเบี้ยประณมผิต
เมียทวีคูณ ถ้าตบตีหญิงทำให้มีบาดเจ็บด้วย ท่านให้ไหมชายนั้นโดยบาด
เจ็บอีกโสดหนึ่ง..."^{๑๐๕}

ซึ่งรับกับความในพระราชบัญญัติ ฉบับที่ ๑๗ ที่ว่าเดิมมี "พบพระไอยการแต่ว่าชาย
มีเมียแล้วชู้สาวจนเด็กไม่รู้เดียงสา ที่ชายไม่มีเมียชู้สาวจนเด็กไม่รู้เดียงสานั้น มิได้พบ
พระราชกฤษฎีกา" แสดงว่าพระอัยการลักษณะผัวเมียขณะมีการออกพระราช
บัญญัติ ฉบับที่ ๑๗ ยังไม่มีการกำหนดการกระทำความผิดลักษณะนี้ที่กระทำโดยชายที่
ยังไม่มีเมีย จึงต้องออกพระราชบัญญัติ ฉบับนี้เพื่อกำหนดว่าไม่ว่าจะเป็น "ชายมี
เมียแล้ว" หรือ "ชายหาเมียไม่" กระทำการดังกล่าวย่อมเป็นความผิดทั้งสิ้น จะเห็นได้
ว่ากรณีชู้สาวจนลูกสาวหลานสาวท่านถึงห้าเรา (คงเป็นหญิงสาวและพ้นสภาพเด็ก
หญิงแล้ว) ในมาตรา ๗๖ ใช้คำว่า "ชายใดมีเมียแล้ว" ในมาตรา ๗๗ ใช้คำว่า "ชาย
หาเมียมิได้" อันเป็นการแยกมาตราตามสถานะของผู้กระทำความผิดทั้งที่เป็นความผิด
เดียวกัน

^{๑๐๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๙๗ - ๙๘.

^{๑๐๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๔๒.

๙) พระอัยการกบฏศึก มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๔ ลักษณะวิวาทด้วยการณรงค์สงคราม และมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๕ ลักษณะกบฏต่อแผ่นดิน มารวมเป็นพระอัยการฉบับเดียว ตั้งชื่อหมวดเป็น “กระบดศึก” สำหรับโทษทเวดิงษกรรมกร ๓๒ ประการ^{๙๙} มีร่องรอยปรากฏชัดเจนว่าโทษส่วนใหญ่จำนวน ๒๗ ประการ^{๑๐๐} ที่มีลักษณะโหดร้าย

^{๙๙}ดู, *ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑* ๗, เล่ม ๒, ๔๕๕ - ๔๖๑ จะเห็นโทษ ๓๒ ประการตามพระอัยการกบฏศึก แบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนแรก คือ โทษกรรมกร ๒๑ สถาน ได้แก่ ๑. เอาก้อนเหล็กแดงวางบนศีรษะเหมือนหม้อเคียวน้ำส้ม ๒. ถลกหนังศีรษะและขัดกระดูกให้ขาว ๓. เอาขอกเกี่ยวปากให้อ้าแล้วเอาไฟยัดปาก ๔. เอาผ้าชุมน้ำมันพันทั่วตัวแล้วจุดไฟ ๕. เอาผ้าชุบน้ำมันพันมือทั้งสองแล้วจุดไฟ ๖. เชือดเนื้อให้เป็นริ้วจากใต้คอถึงข้อเท้าแล้วให้เดินย่ำเนื้อหนังตนเองจนตาย ๗. เชือดเนื้อจากคอถึงเขว จากเขวถึงข้อเท้าให้เหมือนนุ่งผ้าคางรอง ๘. ตีรังคอกเข้ายืนกับหลักเหล็กเอาไฟลนรอบตัว ๙. เอาเบ็ดเกี่ยวเนื้อทั่วร่าง ๑๐. เชือดเนื้อออกทีละตำลึง ๑๑. เชือดเนื้อเอาแปรงขัดให้แลบถึงกระดูก ๑๒. เอาหลอดทองหรือเหล็กกับฟันและจับเข้าหมุนเป็นวงเวียน ๑๓. ทูปกระดูกให้จมทั้งตัวเหมือนตังฟาง ๑๔. เอาน้ำมันร้อนราดตั้งแต่ศีรษะลงมา ๑๕. ปลอຍสุนัขกัดกินเนื้อ ๑๖. ขวานผ่าอก ๑๗. แหว่งด้วยหอกทีละน้อย ๑๘. ขุดหลุมฝังครึ่งตัวแล้วคลอกไฟ ๑๙. กินเนื้อตนเอง ๒๐. ตีด้วยกระบองสั้นและยาว ๒๑. ทวนด้วยไม้หนวยทั้งนาม ตอนที่สองโทษกรรมกร ๑๑ สถาน ได้แก่ ๑. ทวนด้วยหนวย ๒. ตัดนิ้ว ๓. ตัดเท้าทั้งสองข้าง ๔. ตัดมือสองข้างเท้าสองข้าง ๕. ตัดหูทั้งสองข้าง ๖. ตัดจมูก ๗. ตัดหูทั้งสองข้างและจมูก ๘. ตัดปากแหวะปาก ๙. เสียบเป็น ๑๐. ตัดศีรษะ ๑๑. จำนำประการใส่คุกไว้

^{๑๐๐}ดู, มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, *พระสูตรและอรรถกถา แปล มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก*, เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒, (กรุงเทพฯ: เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๕), ๑๔๖-๑๕๓. และ *พาลบัณฑิตสูตรและเทวทูตสูตร*, ๑๔๙-๒๐๑ อธิบายความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายประการอื่นยังมีอีก คนพาลเป็นราชาทั้งหลายจับโจรผู้ประพฤติ ผิดมาแล้วสั่งลงกรรมกรต่างชนิดกัน คือ ๑. โปยด้วยแส ๒. โปยด้วยหนวย ๓. ตีด้วยกระบองสั้น ๔. ตัดมือ ๕. ตัดเท้า ๖. ตัดทั้งมือทั้งเท้า ๗. ตัดหู ๘. ตัดจมูก ๙. ตัดทั้งหูทั้งจมูก ๑๐. หม้อเคียวน้ำส้ม ๑๑. ขอดสังข์ ๑๒. ปากราหู ๑๓. มาลัยไฟ ๑๔. คบ มือ ๑๕. ริ้วสาย ๑๖. นุ่งเปลือกไม้ ๑๗. ยืนกวาง ๑๘. เกี่ยวเหยื่อเบ็ด ๑๙. เหยียบถูกขาปณ ๒๐. แปรงแส ๒๑. กางเวียน ๒๒. ตังฟาง ๒๓. ราดด้วยน้ำมันเดือดๆ ๒๔. ให้สุนัขทั้ง ๒๕. ให้อนหนายบนหลาวเป็นๆ ๒๖. ตัดศีรษะด้วยดาบ ในขณะที่เห็นนั้น คนพาลจะมีความรู้สึกอย่างนี้ว่า เพราะเหตุแห่งกรรมชั่วปานใดแล ราชาทั้งหลายจึงจับโจรผู้ประพฤติผิดมาแล้ว สั่งลงกรรมกรต่างชนิด..” และมีโทษที่นายนิรบาลทำโทษจองจำ ๕ ประการแก่คนพาลรวมเป็น ๒๗ ประการ

ทารุณนั้น เป็นการนำมาจากคาถาบาลีคำสอนตามพระไตรปิฎก และอาจกล่าวได้ว่าเรียงลำดับข้อต่อข้อ จึงน่าเป็นข้อสันนิษฐานอย่างหนึ่งว่าโทษดังกล่าวเป็นการกำหนดไว้เพื่อขู่หรือปราม ดังนั้น คงเป็นโทษร้ายแรงที่เกิดจากการกำหนดเพิ่มของไทยเพียง ๕ ประการ ได้แก่ ๑. ขวานผ่าอก ๒. แหวงด้วยหอกที่ละน้อย ๓. ขุดหลุมฝังครึ่งตัวแล้วคลอกไฟ ๔. กินเนื้อตนเอง ๕. แหวะปาก ทั้งยังไม่พบหลักฐานที่ใดว่าเคยมีการลงโทษผู้กระทำผิดตามโทษร้ายแรง ๒๗ ประการจากพระไตรปิฎก แต่พบหลักฐานจากจดหมายเหตุฟาน ฟลีต ว่า ในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททองเคยมีการลงโทษมเหสีของพระเจ้าทรงธรรมโดยการสับร่างเป็นสองท่อนและแหวะร่างนางกำนัล ๒ คนออกเป็นสองซีกและใส่เครื่องถ่างปากไว้^{๑๑๒} หรือในรัชสมัยพระนเรศวรมหาราชมีการลงโทษถลกหนังทั้งเป็นหรือเชือนและให้กินเนื้อตัวเองต่อผู้กระทำผิด^{๑๑๓} ซึ่งดูจะเป็นโทษของไทยๆ

๑๐) พระอัยการลักษณะลักพา มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกัน ประการที่ ๒๑ ลักษณะวิวาทด้วยพาบุตรท่านไปเป็นต้นในพระธรรมนูญ^{๑๑๔}

๑๑) พระอัยการพรมศักดิ์ มาจากมูลคดีวิวาทประการที่ ๒๓ ลักษณะเกียจฉวย (ค่าคน) และมาจากทั้งมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการประการที่ ๙ ลักษณะกรมศักดิ์ ตามพระธรรมนูญ มารวมในพระอัยการฉบับเดียวกัน เพื่อรวมหลักเกณฑ์ในการกำหนดค่าเสียหาย การกำหนดโทษและวางโทษแก่ผู้กระทำ ความผิดในกรณีต่างๆ ไว้ที่เดียวกัน แล้วตั้งชื่อหมวดใหม่ว่า "พรมศักดิ์" อำนาจในการกำหนดค่าเสียหาย การกำหนดโทษและวางโทษเป็นอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยแท้และอาจเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสมได้เสมอ^{๑๑๕}

^{๑๑๒} ศิลปากร, กรม. *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลีต)*. (กรุงเทพฯ: หจก. โชติวงศ์ บริษัท, ๒๕๔๖), ๓๑๖-๓๑๗.

^{๑๑๓} *เรื่องเดียวกัน*, ๒๒๐, ๒๒๓.

^{๑๑๔} ดู, *ประชุมเพลงยาว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ*. (พระนคร: คลังวิทยา, ม.ป.ป.), ๔๑๑. เพลงยาวคุณพุ่มแต่งเฉลิมพระเกียรติ ความบางตอนว่า

"สมเด็จพระจอมจักรพรรดิผ่านสุธา	บรมราชาภิเษกเสวยวงส์
ขุนนางนำธรรณินแผ่นดินถวาย	กิจกฎหมายพรมศักดิ์โดยประสงค์
สืบเยี่ยงอย่างปางกิจบพิตรพงศ์	ซึ่งดำรงนครเขตสุธา"

๑๒) พระอัยการบานแผนก มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกัน ประการที่ ๒๘ ลักษณะวิวาทด้วยปืนหมุ่ชาในพระธรรมศาสตร์ มีความบางตอน ที่แสดงถึงการนำพระราชนิติศาสตร์ซึ่งคงเป็นพระบรมราชวินิจฉัยในฎีกาต่างๆ ที่ เกี่ยวกับการพิพาทในเรื่องกำลังพลมาใช้เป็นบรรทัดฐานให้เจ้าหมุ่ฝ่ายทหาร พลเรือนถือปฏิบัติเกี่ยวกับไพร่หลวง ความตอนหนึ่งว่า

"...อนึ่งอย่าให้เจ้าหมุ่ ฝ่ายทหารพลเรือนเอาไพร่หลวงซึ่งท่านได้ใช้ราชการ ไปยื่นว่าเป็นบ่าวไพร่ของตน แลอย่าให้เจ้าหมุ่ใช้ไพร่ทำการของตนดูจะหา ขาดให้สากหลงตามพระราชกำหนดฎีกาเก่าใหม่ ถ้าผู้ใดมิได้กระทำตาม พระราชกำหนดกฎหมายไว้ นั้น..."^{๑๑๕}

๑๓) พระอัยการลักษณะอุทธรณ์ มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกัน ประการที่ ๒๙ ลักษณะวิวาทคดีความด้วยหรือความขึ้นว่าใหม่ในพระธรรมศาสตร์ จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติหน้าที่ของผู้พิพากษาตุลาการมักเกิดเป็นกรณีพิพาทกับ ราษฎรผู้เป็นคู่ความหรือมีส่วนได้เสียอยู่เนืองๆ จึงมีพระบรมราชวินิจฉัยที่เป็น พระราชนิติศาสตร์จำนวนมาก และในพระอัยการฉบับนี้มีร่องรอยการชำระ กฎหมายที่มีการนำพระราชนิติศาสตร์มาต่อท้ายไว้เป็นจำนวนมาก เช่น ความว่า

"๑๓ อนึ่งมีกฎให้ไว้ว่า ราษฎรร้องฟ้องหาความแก่กันด้วยเนื้อความสิ่งใดๆ แลลูกความเห็นความข้างตัวนั้นพิรุท แลทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายกล่าวโทษ หา อาญา } กระลาการ...ให้กระลาการทำตามกฎ...กฎให้ไว้ ณ..."^{๑๑๖}
อุธรณ์

หรือ

"๑๔ กฎให้ไว้แก่กระลาการทั้งปวงว่า ราษฎรผู้มีความเห็นว่าเนื้อความตน เหลือยกกล่าว ย่อมฟ้องหากกล่าวโทษ..."

หรือ

"๑๕ กฎให้ไว้แก่กระลาการทั้งปวงว่า ถ้าลูกความตั้งใจทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายกล่าวโทษกระลาการ..."

^{๑๑๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๒๗๖.

^{๑๑๖} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๔๓๕-๔๔๐.

หรือ

"ศุภมัสดุ ๑๑๕๒ ศกวอกโกถสัตว์สังวัจจะระสาสาทมาศศุขปัถภูมิติฤชฐี
 คุรวาระ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์...คำหัดว่า นาย
 ทองรอดฟ้องกล่าวโทษว่า...ครั้นพิจารณาไม่สมฟ้องนายทองรอดโจทแพ่งแก่
 อุตรรให้ปรับเป็นพิไนยใช้ทุนนั้น ยังหาเป็นยุติธรรมไม่ แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า..."

พระอัยการลักษณะอุทธรณ์ บทที่ ๑๔ เนื้อความจะตรงกับกฎ ๓๖ ข้อๆ ที่ ๑๔
 พระอัยการลักษณะอุทธรณ์ บทที่ ๑๕ เนื้อความจะตรงกับกฎ ๓๖ ข้อๆ ที่ ๒๕
 และพระอัยการลักษณะอุทธรณ์ บทที่ ๑๓ ถึง ๑๖ นำความที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า
 "กฎ" มีการบรรยายข้อเท็จจริงของตัวบุคคล และพฤติการณ์ที่เกิดขึ้นในคดีที่เป็น
 เหตุแห่งการออกกฎหมาย ซึ่งมักใช้เป็นรูปแบบอยู่ในพระราชกำหนดเก่า พระราช
 กำหนดใหม่ หรือพระราชบัญญัติ และกฎ ๓๖ ข้อ แสดงให้เห็นร่องรอยของการ
 ชำระ โดยนำความบทหรือมาตรานี้มาต่อท้ายพระอัยการลักษณะนี้

ในกฎหมาย "พระราชศาสตร์" ซึ่งเป็นกลุ่มที่ ๒ นี้ พบว่าจะมีการอ้างอิง
 ถึง "ฎีกา" ที่เป็นพระราชนิติศาสตร์หลายแห่ง และจะพบมากในกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
 กับวิธีพิจารณาความ เช่น พระอัยการลักษณะรับฟ้อง พระอัยการลักษณะ
 พยาน พระอัยการลักษณะตุลาการ พระอัยการลักษณะอุทธรณ์ และพระอัยการ
 ลักษณะอื่นๆ ด้วย

มีข้อสังเกตว่า มูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการประการที่ ๙ ลักษณะ
 กรมศักดิ์ ถูกไปรวมกับมูลคดีวิวาทประการที่ ๒๓ ลักษณะเกษียณอายุ (ค่าคน)
 ตามพระธรรมนูญศาสตร์ เป็นพระอัยการฉบับเดียวกัน โดยตั้งชื่อหมวดใหม่ว่า
 "พรมศักดิ์" ดังกล่าวมาแล้วในกลุ่มสาขาที่ดีที่มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิด
 วิวาทกัน ๒๙ ประการ จะเห็นได้ว่าการชำระตัวบทกฎหมายต่างๆ เป็นกฎหมาย
 ตราสามดวง นอกจากตรวจดูความถูกต้องยุติธรรมแล้ว ยังมีลักษณะที่เป็นการ
 รวบรวมหลักเกณฑ์ของกฎหมายในเรื่องเดียวกันหรือเกี่ยวพันกัน มาไว้ที่เดียวกัน
 เพื่อสะดวกในการอ้างและใช้ อันเป็นลักษณะของการจัดทำ "ประมวลกฎหมาย"
 อย่างแท้จริง

กลุ่มที่สาม

พระราชานิติศาสตร์ หรือ **ราชนิติคดี**^{๑๑๗} เป็นกฎหมายฝ่ายบริหารปกครอง กฎเกณฑ์เกี่ยวกับราชประเพณี กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการปกครองดูแลสงฆ์ พระบรมราชวินิจฉัยอันเป็นบรรทัดฐานในอรรถคดีต่างๆ กฎหมายกลุ่มนี้มิได้สืบหรืออิงมูลคดี ๓๙ ประการ ในบาลีธรรมศาสตร์ (นอกบาลี) เนื้อความบางตอนในพระธรรมศาสตร์จะแสดงถึงที่มาแห่งพระราชานิติศาสตร์ได้เป็นอย่างดี ความเป็นว่า

๑๑๗ ปรากฏในหนังสือ *นิติศตกะสุภาวชิตร้อยบท* แต่งโดยปราชญ์ **ภรรตฤหริ** มานานกว่า ๑,๓๐๐ ปี พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) เมื่อครั้งเป็นหลวงรุกรกิจภิกษานได้แปลจากภาษาสันสกฤตให้ไว้แก่หอพระสมุดสำหรับพระนคร ให้ความหมายของ “ราชนิติ” ไว้ที่น่าสนใจ **“ราชนิติ”** (รัฐรัฐศาสตร์) ย่อมเหมือนกะเหยิงบำเรอ มีการเปลี่ยนรูปเป็นเอนก กล่าวคือ ตรงตามความจริงหรือกลับอุบายบ้าง, เข้มงวดหรือผ่อนผันบ้าง, ดุร้ายหรือกรุณาบ้าง, ตัดผลประโยชน์เสียหรือช่วยทุนทรัพย์บ้าง, มีรายจ่ายเสมอ แต่ก็มีทรัพย์เป็นรายได้จำนวนมาก” ซึ่งมีความหมายว่าราชนิติ มีความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุงให้สอดคล้องกับกาลเทศะของสังคมบ้านเมืองตลอดเวลา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับราชประเพณีที่มีอยู่ในราชการทั้งปวงอันเป็น “ราชกิจ หรือ ราชนิติ” ไว้ใน *พระราชกรณียาณูสร.* พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๔๑), ๑๓. มีความขึ้นต้นด้วยคาถาและโคลงนมัสการซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า

“ชุมชนชาติชาติเชื้อ	เมธา วิเศษ
จักเกิดภายหลังมา	มากผู้
พบฉบับแบบดารา	ราชกิจ นั้น
ไพโรจน์เรื่องเรารู้	รอบรู้ราวรบิล ฯ
.....	
เรื่องนี้เราเริ่มไว้	หวังผล
เพื่อเสร็จประโยชน์	เยี่ยงอ้าง
แต่หมูปัจฉิมชน	ผู้ฉลาด
เพียงราชนิติสร้าง	สืบสิ้นอวสาน ฯ
.....	”

"...ทรงประพฤธิ์ธรรม ๔ ประการ คือ ...รักษาพระนครราชเสมาให้สุขเกษม โดยยุติธรรม ๑ เป็น ๔ ประการ แลตั้งอยู่ในราชกิจประเพณีมิได้ขาด ...ครั้น มัชฌิมยามทรงฟังยุติธรรมประเพณี..."^{๑๑๔}

ความตอนนี้นำกับกฎมณเฑียรบาล^{๑๑๕} ข้อ ๑๔๖ ความว่า

"...๙ นาลิกาเบ็คนอกท้าวพญา ๑๐๐๐๐ ลงไปถึงนา ๘๐๐ พิกษา
การแผ่นดินตัดสำนวน สิบนาลิกาประภาษ ๑๑ นาลิกาเสด็จหออพระ ๑๒
นาลิกาเสด็จพระที่นั่งในตรัสกิจฝ่ายในค่ำแล้วทุ่ม ๑ เบ็คนอกพิกษา
การศึกษา ๒ ทุ่มพิกษากการเมือง สามทุ่มพิกษานือคดีโบราณ..."

คำว่า "พิกษากการแผ่นดิน" หมายถึง พระราชานุกิจทางนิติบัญญัติทั้ง พระราชศาสตร์และพระราชนิติศาสตร์

คำว่า "ตัดสำนวน" เป็นพระราชนุกิจทางตุลาการ โดยทรงคำนึงถึง โบราณราชนิติศาสตร์ที่เป็นบรรทัดฐาน รวมทั้งการที่จะปรับปรุงหรือยกเลิก พระราชกำหนดกฎหมายได้ด้วยจึงมีนัยของพระราชนุกิจโดยรวมว่า ทรงบริหารงาน ยุติธรรมทั้งในทางตุลาการ คือ ตัดสินอรรถคดีทั้งปวงให้เกิดความยุติธรรมตาม กฎหมาย และพระราชนุกิจทางนิติบัญญัติ คือ กฎหมายใดที่ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นธรรม หรือไม่เหมาะสมแก่กาลสมัยจะทรงยกเลิก เปลี่ยนแปลง และแก้ไข

คำว่า "พิกษากการศึกษา" คือ พระบรมราชวินิจฉัยทั้งหลายเกี่ยวกับการ ราชบัณฑิต ทั้งขณะเตรียมพร้อม เตรียมทำสงคราม และขณะเกิดสงคราม

คำว่า "พิกษากการเมือง" คือ พระราชนุกิจด้านการบริหารราชการ แผ่นดินนับเป็นส่วนที่เห็นชัดเจนว่าเป็นพระราชนิติศาสตร์ เมื่อมีพระบรมราช วินิจฉัยแล้ว คือ พระราชกำหนด เช่น การตั้งเจ้าพระยาบวรราชนครราช ครังกรุง ศรีอยุธยา ความว่า

^{๑๑๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๙ เล่ม ๑. ๑๓-๑๔.

^{๑๑๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๙ เล่ม ๑. ๑๐๗. และดู, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า อยู่หัว. พระราชนุกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณ พิพรรฒธนากร, ๒๕๗๕), ๗-๘.

"...กฎให้แก่ชายเทียรฆราช...ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ให้พระยาไชยาธิเบศร์เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช...กฎให้ไว้ ณ..."^{๑๒๐}

หรือในชั้นหลังยังปรากฏตามพระราชกำหนดของพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าด้วยศีลสิกขา ความว่า

"กฎให้ไว้แก่สมณผู้รักษาศีลสังวรวินัย ด้วยสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารทรงพระกรุณา ปฤกษาราชาคณะราชบัณฑิตยชาตินักปราชญ์ เห็นเหตุแห่งสิกขาบท ๒๒๗... กฎให้ไว้ ณ..."^{๑๒๑}

พระราชานิติศาสตร์จัดไว้เป็น ๘ หมวด มีดังนี้

๑) กฎมณเฑียรบาล อันเป็นข้อบัญญัติพิเศษเกี่ยวกับพระราชฐาน พระราชวงศ์ และระเบียบการปกครองในราชสำนัก เช่น ลำดับชั้น เครื่องอิสริยยศ ลำดับที่นั่งขณะเข้าเฝ้าและหลักปฏิบัติต่างๆ ของพระราชโอรสอันเกิดจากพระมารดาที่มีศักดิ์ฐานะต่างกันไว้ บทบัญญัติต่างๆ เกี่ยวกับพระราชฐาน พระราชวงศ์ การถวายความปลอดภัยแก่องค์พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ พระราชานุกิจ พระราชประเพณี การลงพระราชอาญาแก่ฝ่ายใน ราชาศัพท์ และเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นกฎหมายที่แสดงให้เห็นถึงรากฐานขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมไทยที่สร้างสมสืบต่อกันมายาวนาน

๒) พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน เป็นกฎหมายกำหนดศักดินา ตำแหน่ง ยศ และหน้าที่ของข้าราชการไทยโบราณฝ่ายพลเรือน ฝ่ายหน้า และฝ่ายใน เช่น พระมหาอุปราช ดำรงศักดินาสูงสุดถึง ๑๐๐,๐๐๐ นา นางท้าวพระสนมเอกทั้ง ๔ คือ "ท้าวอินสุเรนทร ท้าวศรีสุดาจัน ท้าวอินทรเทวี ท้าวศรีจุฬาลักษณ์" ถือศักดินา คนละ ๑,๐๐๐

ฝ่ายหน้า เช่น เจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศาคตญาณยก ถือศักดินาสูงเป็นพิเศษเรียกว่า ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ เอกอุราชสิทธิ์ ถือตรา "พระราชสิทธิ์"^{๑๒๒} เป็น

^{๑๒๐} รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๕), ๑๖๗.

^{๑๒๑} พระราชกำหนดของพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าด้วยศีลสิกขา. (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๕๕๘), ๑-๓๖.

^{๑๒๒} ตราราชสิทธิ์ คือ ตราสาคัญดวงแรกในตราสามดวง

ผู้บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง ตำแหน่ง "ออกพญาศรีธรรมราชเดชะชาติ
อำมาตยานุชิตฯ หรือเจ้าพระยาพระคลัง ผู้ปกครองบังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเล
ตะวันออก ศักดินา ๑๐,๐๐๐ ผู้ถือดวงตรา "บัวแก้ว"^{๑๒๓} และข้าราชการฝ่าย
พลเรือนอื่นๆ ซึ่งถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ และลดหลั่นกันลงมา

๓) พระอัยการนาทหารหัวเมือง เป็นการกำหนดศักดินา ยศ และหน้าที่
ของข้าราชการฝ่ายทหาร ตำแหน่งสูงสุดคือ เจ้าพระยามหาเสนาบดีวิริยภักดีฯ
สมุหพระกลาโหม บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งปวง ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ เป็น
ผู้ถือตรา "คชสีห์"^{๑๒๔} และการกำหนดศักดินา ยศ และหน้าที่ของข้าราชการ
หัวเมืองต่างๆ ไว้เป็นฉบับเดียวกัน

๔) กฎ ๓๖ ข้อ

๕) พระราชกำหนดเก่า

๖) พระราชกำหนดใหม่ เป็นกฎหมายบัญญัติใหม่ในรัชกาลที่ ๑

๗) พระราชบัญญัติใหม่ เป็นกฎหมายบัญญัติใหม่ในรัชกาลที่ ๑

กฎ ๓๖ ข้อ พระราชกำหนดเก่า ๖๕ ฉบับ พระราชกำหนดใหม่ ๔๕
ฉบับ และพระราชบัญญัติ ๒๒ ฉบับ คือ "พระราชนิติศาสตร์"ทั้งหลาย กล่าว
คือ พระมหากษัตริย์ทรงวางกฎเกณฑ์ในการปกครอง การบริหารราชการแผ่นดิน
การศาลยุติธรรม และแนวการวินิจฉัยคดีความที่เกิดขึ้นจากมูลคดีต่างๆ อันเกิด
ปัญหาข้อขัดข้องในการพิจารณาความในอรรถคดีและมูลคดีวิเวทต่างๆ ระหว่าง
รัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐกับราษฎร หรือระหว่างราษฎรด้วยกันเอง โดยยกตัวอย่าง
คดีและข้อเท็จจริงในคดีตามที่เกิดขึ้นจริง รวมทั้งพระบรมราชวินิจฉัยครั้งนั้น
โดยนำมาวางเป็นกฎไว้ใช้บังคับต่อไปโดยระบุนับเดือนปีที่ให้ไว้ด้วย

๘) กฎพระสงฆ์ เป็นกฎหมายบัญญัติใหม่ในรัชกาลที่ ๑ มี ๑๐ ข้อใหญ่
เป็นการวางหลักปฏิบัติ ข้อพึงปฏิบัติ ข้อห้าม การสอดส่องดูแล การกำกับ
ตรวจสอบ เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายประพฤติตนได้สมกับสมณเพศ ตาม

^{๑๒๓} เป็นตราดวงที่สามในตราสามดวง

^{๑๒๔} ตราสำคัญดวงที่สองในตราสามดวง

พระธรรมวินัยและมีบทลงโทษกรณีต่างๆ ไว้ มีการยกตัวอย่างคดีที่พระสงฆ์กระทำความผิดหรือประพฤติน่าสมควรออกนอกกลุ่มนอกลทางไว้มากมายหลายกรณี เช่น การเสพเมถุนกับสีกา พุดจาหรือทำกิริยาเกี่ยวพาราสีสีกา เสพสุรา เล่นการพนัน อวดอุตริเป็นผู้วิเศษ ฯลฯ ตราไว้ใช้บังคับในฝ่ายพุทธจักรโดยเฉพาะ

บทที่ ๕ บทสรุป

จากการวิเคราะห์องค์ประกอบ ลำดับศักดิ์ของกฎหมาย ประเภทตีความ ศาล ผู้พิจารณาตัดสิน คู่ความ และโครงสร้างของกฎหมายตราสามดวงดังกล่าวมาแล้วในบทที่ ๑ ถึงบทที่ ๔ สามารถสรุปได้ ดังนี้

๑) กฎหมายตราสามดวง รวม ๒๗ หมวด จัดแบ่งเป็น

- ๑ พระธรรมศาสตร์ ๑ หมวด
- ๑ พระราชศาสตร์ ๑๘ หมวด
- ๑ พระราชนิติศาสตร์ ๘ หมวด

๒) พระราชศาสตร์ (สาขาคดี) ที่สืบหรืออิงมูลคดีแห่งผู้พิพากษาศาลการ ๑๐ ประการ จัดไว้ ๕ หมวด โดยตั้งชื่อใหม่ ๑ หมวด คือ ลักษณะตระลาการ

๓) พระราชศาสตร์ (สาขาคดี) ที่สืบหรืออิงมูลคดีวิวาท ๒๙ ประการ จัดไว้ ๑๓ หมวด คงชื่อเดิม ๙ หมวด และตั้งชื่อใหม่ ๔ หมวด คือ พระอัยการอาญา หลวงรวมพระอัยการอาญาราชภูรี พระอัยการเบ็ดเสร็จ พระอัยการกบฏศึก และพระอัยการพรมศักดิ์

๔) พระราชนิติศาสตร์ (ราชนิติคดี) จัดไว้ ๘ หมวด เป็นกฎหมายเดิมของอยุธยา ๕ หมวด และกฎหมายบัญญัติใหม่ในรัชกาลที่ ๑ อีก ๓ หมวด

๕) มีข้อสังเกตว่า สาขาคดีที่นำมาจากมูลคดี ๓๙ ประการ ตามพระธรรมศาสตร์นั้น ได้รับการบรรจุและประมวลไว้เป็นกฎหมายหมวดหมู่ต่างๆ อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ แต่ทว่าน่าจะมีมูลคดี สาขาคดีตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เดิม หรือจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ฉบับอื่นเพิ่มเติมเข้ามาเพื่อให้กฎหมายตราสามดวงมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากกฎหมายหมวดเบ็ดเสร็จว่ามีมูลคดีลักษณะตุ้พทรัพย์ เข้าทุนกัน (หุ้นส่วน) หรือการจำนำ ซึ่งมูลคดีเหล่านี้ปรากฏอยู่ในพระธรรมศาสตร์รามัญ แต่ไม่มีในมูลคดีวิวาท ๒๙ ประการของพระธรรมศาสตร์

ไทยในกฎหมายตราสามดวง นอกจากนั้น ยังมีการนำอรรถกถาทางพุทธศาสนา มาประมวลไว้ด้วย เช่น พระอัยการลักษณะผัวเมีย บทที่ ๗๖ ซึ่งกำหนดลักษณะ หญิงโสธ ๗ ประการ ที่ชายใดไม่ทำการชู้ขอตามประเพณี แล้วอุกอาจไป ทำอนาจาร ช่มชู้ ทำชู้ หรือพาหนีไป ชายนั้นต้องมีโทษตามกฎหมาย ซึ่งเป็นการ นำความมาจากคัมภีร์สารัตถสังคหะทางพุทธศาสนาที่กำหนดลักษณะหญิงดังกล่าวไว้ ๒๐ ประการ แต่พระมหากษัตริย์เลือกมากำหนดไว้ในกฎหมายเพียง ๗ ประการ^{๑๒๕} หรือโทษกรรมกร ๓๒ ประการในพระอัยการกบฏศึก นำโทษ ๒๗ ประการที่ปรากฏในพระสูตร ได้แก่ พาลบัณฑิตสูตร และเทวทูตสูตร มากำหนดไว้ เป็นโทษที่ไทยกำหนดขึ้นใหม่เพียง ๕ ประการ

๖) สำหรับ “พระราชศาสตร์” เป็นการสืบสาขาดิฉันจากมูลคดี ๓๙ ประการตามพระธรรมศาสตร์ ในแต่ละพระอัยการจะกล่าวนำเป็นคาถาบาลีว่า เป็นมูลคดีลักษณะใด เนื้อความในบทกฎหมายแต่ละส่วนเมื่อขึ้นความใหม่จะใช้ คำว่า “บท หรือ มาตรา” บ้าง

ส่วน “พระราชนิติศาสตร์” เป็นเรื่องนอกบาสิธรรมศาสตร์ พระมหากษัตริย์ ทรงบัญญัติขึ้นนอกเหนือไปจากที่มีกำหนดไว้ในมูลคดี ๓๙ ประการตามพระ ธรรมศาสตร์ เนื้อความในบทกฎหมายจะไม่ใช้คำว่า “บท หรือ มาตรา” เช่น กฎ มณฑิยบาล เมื่อขึ้นความใหม่ จะใช้คำว่า “อนึ่ง, ถ้า, แล” คงมีข้อยกเว้นเพียงแห่ง เดียวในกฎมณฑิยบาล ข้อ ๕๖ ใช้คำว่า “มาตราหนึ่ง” จึงอาจเป็นข้อสันนิษฐาน ได้ว่ามาตรานี้เป็นการคัดลอกมาจากส่วนที่เป็นพระราชศาสตร์เดิมในคราวชำระ กฎหมายตราสามดวง แล้วนำมาบัญญัติไว้ในกฎมณฑิยบาลเพื่อความเหมาะสม

๗) พระราชบัญญัติ หรือ พระราชกำหนดที่เป็นกฎหมายฝ่ายพระราช นิติศาสตร์อาจย้ายไปเป็นส่วนหนึ่งของพระราชศาสตร์ (สาขาดิฉัน) และกลายเป็น พระราชกฤษฎีกาไปในที่สุด ตัวอย่างที่เห็นได้เด่นชัด คือ พระอัยการลักษณะ อุทธรณ์ บทที่ ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๑๙ และ ๒๒ หรือพระอัยการลักษณะผัวเมีย บทที่ ๗๕, ๗๖ หรือพระอัยการทาส บทที่ ๘๑

^{๑๒๕} พระนันทาจารย์. รวบรวมและเรียบเรียง. คัมภีร์สารัตถสังคหะ เล่ม ๑-๒-๓. (กรุงเทพฯ: เลียงเชียง, ม.ป.ป.), ๒๕๐-๒๕๑.

๘. สาขาคดี (พระราชศาสตร์) ยึดถือพระราชบัญญัติอันเป็นพระราชกฤษฎีกาเป็นหลักสำคัญ

๙. ราชนิติคดี (พระราชนิติศาสตร์) ยึดถือพระราชบัญญัติอันเป็นพระราชกำหนดเป็นหลักสำคัญ

๑๐. การบังคับใช้กฎหมาย จะเชื่อมโยงกันทั้งในส่วนที่เป็นพระธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์ และพระราชนิติศาสตร์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งใช้บังคับทั้งพระราชกฤษฎีกา พระราชกำหนด ตามที่กฎหมายระบุไว้ในหมวด บท มาตรา หรือข้อ และฉบับต่างๆ

๗๖ ๗๖ ๗๖ ๗๖ ๗๖ ๗๖ ๗๖ ๗๖

บรรณานุกรม

ขุนหลวงพระไกรสี. **กฎหมายรัชกาลที่ ๕**. เล่ม ๖. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิชาการ บ้านหม้อ, ร.ศ. ๑๑๗.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. **กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย**. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องกฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย วันที่ ๑๓-๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๓๓. ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดีสำนักนายกรัฐมนตรี. **พระตำราบรมราชูทิศเพื่อการกลัปนา สมัยอยุธยา ภาค ๑**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐.

งานจารึกและประวัติศาสตร์ของประเสริฐ ณ นคร. นครปฐม: โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมและฝึกอบรมการเกษตรแห่งชาติ, ๒๕๓๔. รวบรวมและจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองอายุครบ ๖ รอบ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ๒๑ มีนาคม ๒๕๓๔.

จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสหประชาพานิชย์, ๒๕๓๐. รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จัดพิมพ์ชุดเกล้าฯ ถวาย ส่นองพระมหากษัตริย์คุณในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติ วันพระบรมราชสมภพ ครบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๕๓๐.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชานุกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๕. พิมพ์ในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่หน้าพระศพพระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าทิพยาลังการ ครบสัตตมวาร ณ วันที่ ๑๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ตำนานกฎหมายเมืองไทย**. พระนคร: บริษัทสุสาหะพาณิชย์, ๒๔๙๐. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระทิพย์ปรีชา (ดวง ดิษยมณฑล) ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันเสาร์ที่ ๒๗ กันยายน ๒๔๙๐.

ธรรมศาสตร์มหาวิทยาลัย. **ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ เล่ม ๑-๓**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙.

ธุรกิจพิธาน,หลวง (ตรี นาคะประทีป เปரியัญ) ผู้แปล.**นิติศตกะ สุภาษิตร้อยบทของภรรตฤทธิ แปลจากภาษาสันสกฤต**. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, ๒๔๗๐. อำนวยการโดยหลวงพิพิธภูมิวิจารณ์ (ปรีดี เสนีวงศ์ ณ อยุธยา) พิมพ์ในการปลงศพ นางพริ้ง นาคพันธุ์ ผู้เป็นมารดาของภริยา แลนางพิพิธภูมิวิจารณ์ (วิ้ว เสนีวงศ์ ณ อยุธยา) เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พุทธศักราช ๒๓๙๔-พุทธศักราช ๒๔๐๔. กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพ (1984), ๒๕๔๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทหม่อมเจ้าชิดชนก กฤดากร ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๑.

ประชุมเพลงยาว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ม.ป.ป.

พระนนทอาจารย์. **รวบรวมและเรียบเรียง. คัมภีร์สารัตถสังคหะ เล่ม ๑-๒-๓**. รวม ๓ เล่มจบบริบูรณ์. กรุงเทพฯ: เลียงเชียง, ม.ป.ป.

พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ในวันตรงกับเสด็จสวรรคต ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐.

พระราชกำหนดเกล้าครั้งกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๖. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศิลปินานุจิตรการ (จิตรอินทรเสน) ณ วัดมกุฏกษัตริย์ ปีระกา พ.ศ. ๒๔๗๖.

พระราชกำหนดของพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าด้วยศิลปศึกษา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๘. หม่อมเจ้าหญิงสารภี ในพระบรมวงษ์เธอชั้น ๓ กรมหมื่นภูมินทรภักดี พิมพ์แจกในงานปลงศพสนองคุณหม่อมพลับ ผู้มารดา ปีเถาะสัปตศก พ.ศ. ๒๔๕๘.

พัชรินทร์ เปี่ยมสมบุญ. "การปฏิรูปกฎหมายของประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๑ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๘." วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. **พระพุทธยอดฟ้าทรงฟื้นฟูวัฒนธรรมของไทย.** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าขจรจิรพันธ์ จิรประวัติ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ ๒๗ สิงหาคม ๒๕๑๔.

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ. รายงานการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาด้านฉบับตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์" เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๑" วันที่ ๗-๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ณ โรงแรมดุสิต กรุงเทพมหานคร.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. จัดพิมพ์. **พระสูตร และอรรถกถาแปล มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒.** กรุงเทพฯ: เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๕. พิมพ์เนื่องในวโรกาส ครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕.

มหาอำมาตยาธิบดี, พระยา (แสง วิริยะศิริ). เรียบเรียง. **รายการเรื่องศาลชำระความเมืองพม่า.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สยามอักษรกิจ, ๒๔๓๖. พิมพ์ตามฉบับของหอพระสมุดวชิรญาณ ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์ตรี หลวงชัยอาณัติ (ทรัพย์ สุตะพาหะ) กับประวัติหลวงชัยอาณัติ ซึ่งเจ้าภาพเรียบเรียง.

รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๕. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕.

ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่น. กฎหมาย เล่ม ๒ สำหรับผู้พิพากษาแลทนายว่าความ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กองบัญชาการ, ร.ศ. ๑๒๓.

ร. แลงการ์ด. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย ๒ เล่ม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๖.

ศิลปากร, กรม. จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท. ๒๕๒๗. พิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปี ลายสือไทย.

_____. พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

_____. พระราชกฤษฎีกา. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๔๑.

สันต์ ท. โกมลบุตร ผู้แปล. จดหมายเหตุลาดูแบร์ ฉบับสมบูรณ์. เล่ม ๑. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๐.

เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. ปาฐกถาเรื่องกฎหมายสมัยอยุธยา. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิล, ๒๕๑๐.

สำเนาพระราชหัดถเลขาส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) กับประวัติเจ้าพระยาอมราช. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงธรรม, พ.ศ. ๒๔๘๒. พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส.

G.E. Harvey. *Outline of Burmese History*. Bombay Calcutta Madras: Longman, Green and Co., 1947.

Lieutenant Colonel James Low. "On The Laws of Mu'ung Thai or Siam." The Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia

R.C. Majumdar. **Kambuja-Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia**. Philadelphia: A Publication of the Institute for the Study of Human Issues, 1980.

_____. **India and South East Asia**. Delhi: B.R. Publishing Corporation, 1976 .

F. Max Müller. Ed. **The Sacred Books of The East**. Vol. XXXIII. The minor Law-Books. Part I. Delhi; Varanasi; Patna: Motilal Barasidass, 1965.

เกี่ยวกับผู้เขียน

นาย กฤษฎา บุญสมิต

อัยการผู้เชี่ยวชาญพิเศษ สำนักงานที่ปรึกษาทนายความ สำนักงานอัยการสูงสุด
ที่ปรึกษาราชบัณฑิตยสถาน

กรรมการในคณะอนุกรรมการ

ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมายใน อ.ก.พ. ราชบัณฑิตยสถาน

ข้าราชการกรมตราสามดวง กระทรวงวัฒนธรรม

พิจารณาต้นฉบับจดหมายเหตุกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ กระทรวงวัฒนธรรม
และ ฯลฯ

**โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว.
“กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”
รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิจัย**

ผู้ทรงคุณวุฒิประจำโครงการ

๑. ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร	ประธานที่ปรึกษา
๒. ศาสตราจารย์ วิสุทธ์ บุษยกุล	ที่ปรึกษา
๓. ท่านผู้หญิง วรณยูพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	ที่ปรึกษา
๔. พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวิชย์ เกษมศรี	ที่ปรึกษา
๕. ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์	ที่ปรึกษา
๖. อาจารย์ จุลทัศน์ พยัคฆรานนท์	ที่ปรึกษา
๗. รองศาสตราจารย์ วุฒิชัย มุลศิลป์	ที่ปรึกษา
๘. ศาสตราจารย์ ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร	ที่ปรึกษา
๙. รองศาสตราจารย์ แสงว นุญเฉลิมวิภาส	ที่ปรึกษา
๑๐. Dr. Peter Skilling	ที่ปรึกษา

หัวหน้าโครงการและคณะนักวิจัย

๑. ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร	หัวหน้าโครงการฯ
๒. นาย กฤษฎา บุญสมิต	นักวิจัย
๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จักรฤทธิ์ อุตโธ	นักวิจัย
๔. นางสาว จิราธร ชาติศิริ	นักวิจัย
๕. อาจารย์ ดร. ชาณุณรงค์ บุญหนุน	นักวิจัย

๖.	อาจารย์ บักริน วังคีรี	นักวิจัย
๗.	อาจารย์ ปรีดี พิศณุวิทย์	นักวิจัย
๘.	อาจารย์ พงษ์ภิญโญ แม่นโกศล	นักวิจัย
๙.	นางสาว พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ	นักวิจัย
๑๐.	นางสาว พิมพ์พรรณ ล้ายอง	นักวิจัย
๑๑.	อาจารย์ ภักดีกุล รัตนา	นักวิจัย
๑๒.	อาจารย์ เรืองวิทย์ ลิ้มปนาท	นักวิจัย
๑๓.	อาจารย์ วรพร ภู่งศ์พันธุ์	นักวิจัย
๑๔.	นางสาว ศิริพร กรอบทอง	นักวิจัย
๑๕.	อาจารย์ ศิริพร คาบเพชร	นักวิจัย
๑๖.	อาจารย์ ศศิกานต์ คงศักดิ์	นักวิจัย
๑๗.	นาย อติรุจ ตันบุญเจริญ	นักวิจัย
๑๘.	นางสาว วีรวัลย์ งามสันติกุล	นักวิจัยและเลขานุการโครงการฯ